

824.161.2-92
Г75

КРИЖКИ ПАМ'ЯТІ НАСТІ ГРІНЧЕНКО

№ 8.

ТЯЖКИМ ШЛЯХОМ.

(Про українську пресу).

Написав Б. ГРІНЧЕНКО.

Друге видання.

Київ
1912

Вид. М. Грінченко.

94805

Тяжким шляхом.

I.

До 1905 року на Україні російській не було ні одної української газети і ні одного українського журналу. Не через те не було, що нікому було в їх писати, або не було на їх читачів, а через те, що не дозволялося. Правда, р. 1861 почав виходити в Петербурзі місячник, „Основа“, писаний на половину по українському, а в Чернігові тижнева газета „Черниговській Листокъ“, у якій иноді містилися і українські писання. Та „Основа“ наприкінці року 1862 припинилася, а „Черниговській Листокъ“ року 1863 заборонено, редактора ж його, відомого поета Глібова, покарано. Після цього українське слово звелено спиняти.

Таємні накази 1863 та 1876 років забороняли друкувати українською мовою не тільки книжки наукові, релігійні, дитячі або перекладні, а ще й газети та журнали. Українські письменники, не зважаючи на це, раз-у-раз подавали до цензури прохання, щоб дозволено їм газету або журнал, і завсігди відповідь була одна: „не подлежить удовлетворенію“. Не можна було

видавати не тільки по
ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02436554
БІБЛІОТЕКА

літичних газет, а навіть хліборобських чи лікарських, навіть журналів, складених з самих повістей, віршів та драм. Єдине, що так-сяк дозволено з кінця дев'яностих років минулого віку—це містити українські повісти й драми в видаваній по-московському „Кіевской Старинѣ“.

Та зараз же за австрійською державною межею починалася Галичина, а в їй зо три мільйони українського народу. Бідний це був народ і темний, ходив він у ярмі в польських панів. Своїх освічених людей, інтелігенцію, австрійські українці втратили так саме, як і російські: тут вона обмоскалилась, а там сполячилась. Та року 1848 виявилися в Австрійській державі перші початки конституційного ладу, повіяло трохи волею. Од того повівання почав прокидатися зо свого невольницького сну і український народ в Австрії, і вже 15 травня (мая) 1848 року вийшов перший номер тижневої української газети „Зоря Галицка“ з підписом редактора А. Павенцького.

Як на наші теперішні очі, то чудна се була газета. Друкувалася вона не таким друком, як тепер, а церковно-слав'янськими літерами—от так, як церковні книги печатають. І правопис був старовинний: писалося: *сьно, кѡнь, ѡнъ*. а треба було читати *сіно, кінь, він...* Мова була мішана з народньої української, церковно-слав'янської та польської. Не дуже добре розбірала ця газета й те, на яку саме треба їй ступити серед того складного нового життя, яке прокинулося навкруги. Та все ж це був початок української періодичної преси. Помалу вона зростала й кращала. Газета „Батьківщина“ (з року 1879-го) була вже досить близька до народу і мовою, і тими спра-

вами, про які говорила. Потім засновано було більшу газету „Діло“, що й досі виходить щодня. Але найкраще обмірковували народні інтереси і були найближчі до народу й мовою радикальні газети: „Народ“ (1890—1895), „Хлібороб“, „Громадський Голос“ (видається й досі). Тепер у Галичині чимало газет, а вкраїнські пересельці з Галичини та Буковини, живучи в Америці, видають також кілька газет („Свобода“, „Канадійський Фармер“, „Зірниця“, „Робітник“). Інтереснішими за-для російських українців були галицькі літературно-наукові журнали. Найбільше відомими з них у нас, та й кращими, були: „Правда“ (з року 1867-го), „Зоря“ (1880—1897), „Житє і Слово“ (1894—1896), „Літературно-Науковий Вістник“ (з року 1898-го і досі), „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка“ (з року 1892-го і досі).

Дак ото як заборонили російським українцям писати по своєму дома, то подалися вони з однієї своєї хати в другу—в Галичину та на Буковину. Українські письменники з Росії писали по галицьких та буковинських виданнях, з часом заводили за кордоном і свої видання: напр. у Швейцарії, в Женеві, Драгоманов видавав „Громаду“, а в Чернівцях на Буковині та у Львові в Галичині були „Гасло“, „Праця“, „Селянин“, „Добра Новина“... Деякі з тих заграничних виданнів пускала часом цензура й до Росії, напр.: „Правду“, „Зорю“, „Діло“, „Буковину“, „Батьківщину“, „Дзвінок“, „Літературно-Науковий Вістник“. Та аби тільки люде починали дужче цікавитися тими виданнями, ширіше їх передплачувати й читати, зараз же знов їх не пускано до Росії. За те і

ці й інші видання приходили до нас з-за кордону нишком, як от ті ж „Зоря“ або „Літературно-Науковий Вістник“, а далі „Громада“, „Народ“, „Гасло“, „Селянин“, „Праця“, та ин. Спершу розходилися вони поміж освіченими городянами, а далі вже пішли й на село, між народ. Усе це привчало людей до тієї думки, що української газети треба, є кому її писати й читати,—треба тільки добитися, щоб скасовано заборону на українське слово.

Року 1905-го по всій Росії почався великий визвольний рух. Люде хотіли визволитися з під старих порядків та завести нові, кращі завести парламентський лад. По всіх газетах і журналах писано в оборону того ладу, всі народи, які є у Росії, могли сказати своє слово: що вони думають про новий лад, який саме він повинен бути, як його заводити та яких собі прав бажає кожен народ. Усі говорили, тільки ми, українці, мовчали, бо в нас на Україні російській не було ні одної української газети, ні одного українського журналу. Всі були проречисті, тільки нам велено бути німими.

Та ми німими бути не хотіли. Український народ робив визвольну роботу вкупі з усіма іншими російськими народами, а українські письменники, не покидаючи писати в Галичині, писали й до московських газет та журналів, допомагаючи волі й кращих порядків і собі й іншим народам у Росії. Та разом з тим українці добивалися й того, щоб скасовано заборону на українське слово і щоб нам вільно було говорити по своєму.

То був такий час, що скрізь збиралися віча (мітінги), роблено постанови, посилено

прохання й протести з приводу всяких подій чи законів. Так саме почали робити й українці з приводу заборони своєї мови. Ще в грудні (декабрі) 1904 року київські українці, зібравшись на ювілеї письменника Івана Левицького, прийняли резолюцію проти заборони українського слова і послали її міністрові. Трохи згодом кияне надрукували протест проти неволі нашого слова в № 21 „Сына Отечества“ за 1905 р. Такі петиції, а потім протести посипалися звідусіль: з Харькова, Полтави, Одеси, Чернігова і т. д. і т. д. З Київа поїхала депутація, щоб поговорити про цю справу з гр. Вітте. Гр. Вітте був дуже ввічливий і впевняв, що, звісно, це несправедлива заборона, це якесь непорозуміння, що заборону неминуче буде скасовано, треба тільки трохи подождати. Одначе комітет міністрів, що розглядав цю справу ще 28 та 31 грудня (декабря) 1904 р., хоч і признав, що заборона української мови „препятствуетъ повышенію нынѣшняго низкаго уровня крестьянъ малорусскихъ губерній“, та заборони не скасував, а приручив міністрам народньої просвіти та внутрішніх справ довідатися, що про се діло думають київський, подільський та волинський генерал-губернатор, академія наук та київський та харківський університети, а тоді подати до комітету міністрів і свою думку.

Всі згадані інституції не забарилися відповісти міністрам, що треба заборону скасувати. Академія Наук виготувала з приводу цього й надрукувала, як свою думку, цілу книгу в оборону української літератури.

Та все було даремно: українське слово зоставалося забороненим.

Та й як могло бути инакше?

Як згадана кївська депутація була в Петербурзі, то члени її бачилися, між иншим, з кн. Шаховським, що був колись начальником „Главнаго управленія по дѣламъ печати“, а тепер, з приручення від міністра, мав робити „докладъ“ про українське письменство. В розмові з киянами він згожувався, що заборону 1876-го року треба скасувати, але як?

— Конечно, заперщення съ переводовъ св. писанія и научно-популярныхъ книгъ должно быть снято; я даже (!) допускаю возможность разрѣшить научныя сочиненія на малороссійскомъ нарѣчїи; но вотъ чего я рѣшительно себѣ не могу представить—это разрѣшеніе политическихъ газетъ по-малороссійски.

Кн. Шаховський, як був начальником цензури, то давав українському слову маленьку полегкість, і всі казали, що він проти заборони його; сам він був знайомий з Кулішем та з Ганною Барвінок і спочував їм. І коли навіть такий „прихильник“ української літератури не міг собі уявити, як можна було дозволити політичну газету по вкраїнському, то що ж казати про инших, які були просто ворогами волі нашого слова?

Але 18-го жовтня по всій Україні вже читали конституційний маніфест з 17-го октябрю. Того ж вечора в Київі вже зібрався редакційний комітет щоденної газети „Громадське Слово“, щоб 20-го жовтня випустити перший номер. Зараз же почали писати статті...

А тим часом уже ввечері 18-го чорна сотня громила Київ, сподіваючись розгромити конституцію...

Нялякана погромами й карами, ні одна

київська друкарня не згожувалась випустити перший номер першої української газети на підставі маніфесту з 17-го жовтня, без окремого дозволу...

Всі заходи й клопіт були марні..

І несподівано в маненьких Лубнях знайшлася друкарня, що глянула на сю справу инакше. 12-го ноября вийшло перше число тижневого селянського часопису „Хлібороб“ з таким підписом: „Видається „явочним порядком“ коштами і заходами Лубенської Української Громади. Редактор одвічальний Микола Шемет“.

Газета дуже зацікавила публіку і дуже росходилася. Але вже 4-те й 5-те число її сконфісковано, а після того й зовсім спинено видання.

24 листопаду (ноября) 1905 р. затверджено було „Временныя правила о печати“, які касували попередню цензуру на газети, а тим самим і заборону на українську періодичну пресу. 30-го листопаду д. Є. Чикаленко, на підставі нового закону, подав до губернатора заяву, що він має видавати в Києві щоденну газету „Громадське Слово“ та місячник „Нове Життя“. Здавалося, що сього разу вже ми досягли свого: губернатор *не миг* заборонити, в законі виразно було сказано, що він *повинен* дати свідоцтво на видання...

Але губернатор одписав, що він не видасть його через те, що з рукописної оповістки видавця, яка з друкарні чогось опинилася в губернаторській канцелярії, „видно, між иншим, що видання сі домагатимуться переміни існуючого державного ладу в Росії, утворення окремих автономних країн на окраїнах держа-

ви і перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу всієї землі на власність народу, які вчинки забороняються карним законом". (Див. Нова Громада, 1906, I, 152).

Д. Чикаленко пожалівся в сенат на сю цілком незаконну заборону, але газети й журналу все ж не було...

Та якось д-ві В. Леонтовичеві таки пощастило здобути дозвіл, і в останній день 1905-го року вийшло перше число першої щоденної української газети „Громадська Думка“.

За тиждень перед сим вийшло в Полтаві перше число тижневого „Рідного Краю“, а з початку лютого (февреля) люде вже читали першу книгу київського місячника „Нова Громада“, і петербурзького—„Вільна Україна“.

Те, що здавалося князеві Шаховському неможливим, чого стара бюрократична голова не могла собі навіть уявити, здійснилося: народилась українська політична преса.

II.

Починалася справа досить широко. Звідусіль надходили звістки про заміри видавати українські газети, і здавалося—кожен скільки небудь помітний український центр хотів мати свій український орган. Не скрізь ці заміри перейшли в діло, та все ж дещо справдилось. В Одесі почали видаватися „Народня Справа“, а потім „Вісти“, в Катеринославі „Запоріжжє“, а тоді „Добра Порада“, в Могилеві „Світова Зірниця“, в Харькові „Слобожанщина“, тоді „Порада“, в Києві „Боротьба“, „Шершень“ та „Українське Бжільництво“, в Хотині „Хата“, в Москві „Зоря“. Де не змогли завести

всієї української газети, як напр. у Гадячі, в Умані, та в Катеринодарі, — там заводили українські відділи в московських газетах; раз-у-раз приходили звістки, що лаштуються ще нові видання: в Катеринодарі, в Лубнях, у Полтаві (дитяча), в Києві (теж), у Звенигородці, у Петербурзі (робітницька й гумористична), в Харькові, в Москві... В Петербурзі засновано з значними науковими й публіцистичними силами „українську трибуну“ для всієї Росії—„Украинскій Вѣстникъ“. Здавалося, розцвіт буде пишній.

Але це тільки здавалося—тоді, коли не придивлятися пильніше до того, як, з якими силами і при яких обставинах усе те робилося.

Поминуло трохи часу і виявилось, що в тому розцвіті було багато пустоцвіту: частина його зав'яла сама з себе, а инше—оббив не-прихильний холодний вітер. І в той час, як ми це пишемо, маємо на Україні російській тільки чотири органи, що правильно виходять: щоденну „Раду“ і місячник „Нова Громада“ в Києві, тижневики „Рідний Край“ у Полтаві та „Світову Зірницю“ в Могилеві Подільському; опріч цього коли-не-коли визирають: у Москві ілюстрована „Зоря“, а в Хотині—„Хата“. *)

Великий цвіт, та малий плід.

І поглядаючи на таке, вороги українського слова радіють: А що? не пощастило? І те пропаде, що єсть!

А ті добродії, що довгий час держали в своїх руках привілей бути єдиними заступниками українського руху перед чужішими людьми, а сами й пальцем не кивнули, щоб запо-

*) Це було писано р. 1906-го.

могти новому ділові, — сі добродії, покиваючи головами, і собі навчають: „А ми ж казали, що не можна... Народ не приготований... до своєї преси... треба подождати... а поки що піддержувати те, що вже попереду було, а не заводити нового“ ... і т. д.

Звичайні доводи людей, які вже не можуть іти вгору і силкуються всіх запевнити, що й ніхто цього не здолає.

Але чи можуть же погодитися з цими безсилимими доводами ті, в кого всі мускули, всі сили напружуються, пориваючись до праці й боротьби за право й змогу бути на чарівних високостях вільного людського розвитку? Чи можуть вони, що горять огнем великого поривання, безнадійно сидіти в старечій несилі в той час, як усе навкруги лине до пишного, давно жаданого, давно сподіваного нового життя?

Вони знають, що *їхній* буде той новий день, що *вони* дадуть народові в руки нову духовну зброю до побідної боротьби — і вони йдуть.

Що вони на своєму каменистому небезпешному шляху вгору стрінуть багато перешкод, будуть падати й ранити себе, будуть знемагати й часом умірати з тієї знемоги або в глибоких ворожих безоднях,—це вони знають, бо без цього нема ні одного шляху на високости. Але хіба їх те може злякати?

От і тепер є перешкоди, от і тепер є такі, що впали й поранилися, та знов вони встають, та знов вони йдуть,—туди, куди й ішли. А за ними йдуть інші... І коли б усі передні впали,—буде кому перемінити їх на скелястій крутій стежці...

Одначе пригляньмося, через що ми падали й зазнавали ран. Коли ми се знатимем, то се тільки запоможе нам у нашому змаганні.

Через що було в нас багато пустоцвіту?

Найбільшу вагу кладуть тут на ворожі холодні вітри. Що правда, вітри ті дуже шкодили й шкодять. „Громадська Думка“, „Народня справа“, „Добра порада“, „Боротьба“ — всі вони вмерли не своєю смертю. Та ще більше було таких, яких адміністрація не припиняла, а спинилися вони сами, як от: „Вільна Україна“, „Запоріжжє“, „Слобожанщина“, „Шершень“, „Вісти“, „Українське Бжільництво“. Звісно, де-які з них зазнавали конфіскації („Вільна Україна“, „Запоріжжє“), та ми бачимо, що чужомовні газети й журнали живуть, хоч і з бідою, ще й при гірших конфіскаціях. А вже, скажемо, „Вісти“ або „Українське Бжільництво“, то до їх ні з якими конфіскаціями не можна було причепитися; і могли б вони собі безпешно тягти своє „житіє“ й до сього дня. Так саме, напр., московська ілюстрована „Зоря“: ніякого лиха на неї не було й не могло бути, а от-же виходить вона так, що вже й не знаєш: чи вона ще жива, чи вже треба їй некролога писати. Або через що зовсім і разу не повиходили, хоч про їх були й оповістки, — „Голос робітника“, „Ціп“, „Хата“ (московська), „Україна“, „Зірка“, „Віночок“? Певне тут уже залежало не від холодних вітрів, а від чогось іншого.

Нам здається, що наші літерати трохи перечислилися на своїх силах і захопили занадто широко, ширше, ніж дозволяли ті сили.

Бо й справді ж: що ми, українські письменники, з України російської, досі робили і до чого найбільше звикли?

Збирали ми й видавали фольклорні матеріали, писали іноді наукові розвідки з етнографії, історії або історії літератури, складали науково-популярні книжки, komponували вірші, повісти та драми. І найменше ми бралися до того, чого найбільше треба для періодичного видання—до публіцистики.

Воно й не диво: не можна бути публіцистом, коли нема де писати. Бо хоч і були закордонні видання, та в їх не можна було сказати й десятої частини того, про що нам треба було говорити — просто вже через те, що про місцеві справи можна говорити тільки в місцевих органах, і галицькі та буковинські газети повинні були в першій лінії служити Галичині та Буковині, а не нам. Через те властиво газетних робітників у нас було найменше. Правда, чимало є таких, що навчилися газетної справи, працюючи по московських газетах. Та на жаль вони не могли там навчитися української мови а надто — мови публіцистичної, яка була в нас зовсім не вироблена.

Все це не могло не відбитися на самих виданнях. Вони склалися не так добре, як треба було б, і не могли привабити й читача.

Звісно, холодні вітри й тут багато шкодили. Коли не знаєш як і що писати; коли за всяку дрібницю можна сподіватися конфіскації, штрапу, судової справи й заборони; коли в Києві газета вільно виходить, а в Кременчуці, чи де, беруть під арешт не тільки газету, а й тих, хто її продає та читає, то все це, звісно, не робить і не може робити газету кращою, для читача інтереснішою, все це не може допомогти тому, щоб газета дужче ширилася. Ми повинні проминати мовчки силу найцікавіших фактів нашого громадського жит-

тя, про инше ми мусимо не говорити, а белькотати щось невизразне, зціпивши зуби,—хитба ж це робить газету жвавою, колоритною, надає їй силу брати читача за живі струни, захоплювати його душу? А надто, як згадати, що доводилося писати для читача, звиклого до тону вільної столичної преси кінця 1905-го року, що треба було й зараз конкурувати з тією столичною пресою не тільки багатою на матеріяльні і літературні сили, але все ж завжди вільнішою, ніж наша „провінціяльна“.

Все це так, але ж правда й те, що для того широкого поля, яке ми спершу захопили були, треба більше публіцистичних сил. А коли їх скільки треба не було, то доводилось, поки що, обмежитися полем вужчим, згуртувавши всі свої сили на невелике число виданнів так, щоб кожне було в повній мірі забезпечене і матеріяльними, і літературними силами.

Та за для сього треба було вміти добре єднатися коло спільної гуртової роботи, не дозволяючи дрібницям розрізняти нас.

Та саме цього ми й не вміли.

III.

Наше українське невміння єднатися, солідаризуватися давно вже відоме. Озирнувшись на минуле наше життя, можемо побачити, що багато й багато разів ми програвали справу тільки через те, що в потрібний час не вміли об'єднатися і йти гуртом, слухаючися громадської дисципліни. І в наш гарячий час це дуже помітно і страшенно нам шкодить.

Росіяне взагалі вельми люблять усякі

програми і суперечки за них. Воно й не диво: в Росії до останнього руху було дуже мало практичної політичної діяльності, а були тільки програмові мрії про те, що буде колись далі. Практичну діяльність заступала теорія, і люде звикли надавати цій теорії таку вагу, що й тепер, як уже практична діяльність прийшла, не можуть зректися старого і за спірками про теорію нехтують роботою. Сперечаються дуже часто за найменші дрібниці або за такі речі, що будуть мати якусь практичну вагу ще колись нескоро, і не помічають, що діло живе практичне діло стоїть у їх перед очима і криком кричить, що його треба зробити.

Ми, українці, в цій справі не zostалися позад інших росіян, а може ще й випередили їх. У нас що́ город, то й партія, і вже чи зробила, чи не зробила що тая „партія“, а кілька програм певне перемінила і в кожен час свого існування, завсігди клопочеться про нові зміни в програмі. Та й як клопочеться: люде галасують, сердяться, сваряться, нахваляються одкинутися від організації і занувати свою власну, і справді иноді одкидаються, розбивають сили, руйнують діло. І все це тільки через те, що в програмі є якась дургорядна дрібниця, яка здається чоловікові не зовсім „правовірною“!..

І до цього додається страшенне зневажання всякої такої праці, що не виходить з *мого* товариства, з *мого* кутка, з *моєї* програми...

Не тільки через програмові різницї ми суперечилися й одокремлювалися, а ще є в нас страшенно багато непорозуміннів і розді-

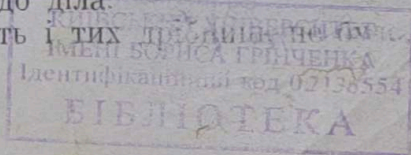
леннів гурткових; тут уже шанують люде навіть не куток свій, а тільки своєю манісіньку нірку. Хто не в нашій нірці, той не наш, а хто не наш—тю на його!

Все це відбилося і не могло не відбитися і на українській пресі.

Нахильність розбиватися на купки виявилася зараз же з початку тим, що не то кожен город, але кожен гурток кожного города хотів мати свій орган. Зовсім не зважали люде на те, що великого діла малим гуртом зробити не можна; що український читач тільки народжується, і коли з'явиться відразу багато газет та журналів, то тієї суми читачів, яка може бути, не стане за для того, щоб усі їх матеріально вдержувати. Про це і про багато дечого іншого, теж важного, зовсім не думано.

Відомо, що з цього вийшло: видання не мали стільки дотепних робітників, скільки їх треба за для того, щоб справа робилася добре; ні одне видання не мало передплатників стільки, щоб вони забезпечили йому життя. Значить реальної потреби в таких гурткових виданнях не було; не було й причин програмового характеру, бо виступали з новими органами гуртки, що стояли властиво на тій самій програмі, яку вже попередю виставило інше видання. Що правда, були часом дрібні різниці, та вони були такі неважні, що в нішому, західно-європейському гуртку, який не надав би їм ні найменшої уваги, а в нашому надавалася їм вага у нас, то тільки часом те, що ми звикли більше говорити про програми, ніж прикладати їх до діла.

Часом же навіть і тих програм не було.

а все ж люде ніяк не хотіли пристати до готового вже діла, і п'ять-шість чоловіка, що бавилися досі хиба в українські оповідання, найсерйознішим робом починали велику газету і—звичайно—сідали маком з першим-другим номером.

Я пам'ятаю розмову з одним літератом з такого першого й останнього числа нової газети. Він довго лаяв усі, які є, часописи: „Рідний Край“ був у його безпрограмовий, „Громадська Думка“—„елейна“, „Вільна Україна“—централістична (чи „обрусительна“—забув уже), „Нова Громада“—„обгризена“ і т. и.

— Я передплачував три місяці „Громадську Думку“,—казав він, — і покинув. За-для мене вона занадто елейна. Треба не такої тактики! От у нас буде часопис! То буде газета! Чи ви читали мій фейлетон у першому номері?

— Та читав, читав.. давно тільки було, то вже забув. А ви скажіть, коли ж вийде другий номер вашої газети?

— Ну, от упорядкуємо трохи справу,—зараз тоді й випустимо. Буде добра газета! А то так же не можна жити з такими газетами, як тепер...

Та й знов заходився лаяти... Лається мабуть і досі, хоч минув уже після того не один місяць, а другого номера все нема...

Оце ось дуже характерна у нас річ: лайка. Ніхто так не огудить свого ж власного діла, як український інтелігент.. а може й не тільки інтелігент... Цю рису в нас історія виробила. Спершу ми були сами собою, — хоч, може, й не скрізь (згадаймо, як ми підшивалися під византійщину, а то й під монгольщину—звали ж себе „каганами“ наші князі);

але далі ми вже пошилися в ляхів, а згодом перекинулися на москалів. А звичайно, що перекинутися до чужої національності можна тільки зневаживши свою. І ми довгі віки тільки те й робили, що зневажали своє, та вбіралися в чуже пірря. І не сама інтелігенція, а й народні маси, бо вони йдуть за інтелігенцією слідком. Тільки що їх тая чужомовня культура менше зачіпала, то менше вони й одкинулися від свого. І коли ви бачите у нас інтелігента, що привозе до своїх дітей няньку з Московщини, щоб діти „не попсували“ собі мови ні одним українським словом, а разом з тим лакейчука, що величається перед „неотесаними мужляями“ своєю „образованною“ мовою, то ви дуже добре знаєте, що се тільки дві однієї однієї речі, одного з'явища.

Дак оця ось нахильність зневажати свою національність, що вироблялася в нас історично, вона ж не могла згинуть тепер зовсім, не могла не покинути сліду в нашій психіці. Вона виявляється й тепер раз-у-раз: у одних—тим, що вони й досі ще сидять серед чужих національних гуртів, у других—тим, що вони раз-у-раз гудять, лають усе, що робиться українського. Я не про критику тут кажу,—навіпаки: я показую, що у нас *нема критики*, а єсть тільки лайка.

Серед ширшої публіки дуже часто обвинувачують українців зовсім за інше: за те, що вони все своє хвалять.

Один газетний брехунець так описував колись свято Котляревського в Полтаві:

„Я былъ на открытіи памятника Котляревскому и присутствовалъ при самой яркой манифестаціи украинофильскихъ чувствъ. Ко-

гда на сценѣ, гдѣ происходило засѣданіе думи, началось чтеніе адресовъ... появились какіе то невѣдомые писатели въ чоботахъ и писательницы съ хусточками въ рукахъ и вѣнками на головахъ. Мой сосѣдъ, типичный Тарасъ Бульба, объяснилъ мнѣ:

— Тожь Олина Пчілка.

— Кто это?

— Писательница Гарно пише, ой якъ гарно!

— А это кто?

— Левицкій. Оце хеній! хеній! не уступить самому Котляревскому". (Слово, 1905, № 59).

Як би брехунець справді чув розмови на шої інтелігенції, хоч би й про свою літературу, то він ніколи б такої дурниці про наші „украинофильскія чувства“ не написав, а написав би щось зовсім инше, зовсім навпаки ..

Чужий чоловік, не звичний до того, що в нас діється, міг би здивуватися, почувши, як у нас кожен поспішається накрити мокрим рядном кожне своє діло. Прикладів можно було б навести багато. Не займатиму їх, а скажу тільки, що й нову українську пресу, зараз же з початку, ніхто так не гудив, як свої ж. По московських газетах, видаваних на Україні, було тоді кільки статій з нападами на неї, і здебільшого тії статті були підписані українськими прізвищами, і то навіть такими, що стріваються й в українському письменстві. І не була то ніяка критика, а тільки напасть...

Згодом чимало такого виявлялося вже й у самій українській пресі, а ще більше в пов-

сякчасних приватних розмовах... З багатьох причин не буду про всі ці речі говорити, беручи кожную з-окрема; скажу тільки про все гуртом, що через таку поведінку нашого громадянства було й є багато шкоди в українській пресі. Коли скрізь, і приватно й прилюдно, люде раз-у-раз щось лають, то поневолі широка публіка починає думати, що воно мабуть таки й справді погане; а що на все українське ця публіка звикла в нас дивитись з невірою (що може бути доброго з Назарету?), то й одхиляти її таким робом од української преси не було великого клопоту.

А як придивишся уважніше до тих лайок та докорів, то побачиш, що в їх страшенно мало змісту, мало діла. От перед мене лежить купа листів, присланих до редакцій „Громадської Думки“ та „Ради“ від читачів і передплатників.

Переглядаю листи незадоволених. Дуже мало фактичних уваг, а ще менше—розумних. Здебільшого—плещуть люде язиком, чи пак—переводять чорнило. Юдофоб пише, що газета зжидовіла; якийсь „обиватель“ ремствує, що вона дуже гостра, а инший докоряє, що сором бути таким поміркованим і т. и. і т. и.

Багато анонімів,—ті просто лаються. Напр. (написано друкованими літерами на листовній картці, подаю весь лист без ніяких змін):

„Уси люди кажуть що яки появились на свободи сумасшедшіи люди въ XX вики, що печатають еще сумасшедшіи газеты на эфиопскомъ языки: „Громадська Думка“, або „Свобода и Право“ и другіи беснованья. Смихъ съ такихъ дурневъ, що аж боки болять, а ще ду-

мають, що издатели и сочинители такої мови и дила, що вони вумниці. Сухомозкіи вы, сби- сились вы, вирно у вас жиръ коле, що нема у васъ совести и сорому, що видумуете лихо людямъ. Напечатайте же цее у своїхъ газетахъ!.

Та покиньмо сю юмористику, а спробуємо з тих листів, про які казано, повибрати хоч ті фактичні уваги, які в їх єсть, та й поговорити з приводу їх.

Серед листів цих дуже багато просто привітаннів од прихильних людей: люде радють, маючи в руках українську газету, дякують за неї, кажуть, що що-дня виглядають номера „як сонечка“, „як рідного брата“ і т. и.; потім є листи прихильників, що дають ті чи інші поради—як краще робити діло; нарешті—купа нападів од виразно ворожих або просто безладно лайливих людей.

Які ж уваги ми знаходимо в усьому тому?

IV.

Поміж увагами, що роблять у своїх листах читачі „Громадської Думки“ та „Ради“, найбільше уваг про мову, якою пишуться ці газети, а між иншим і про правопис.

Дехто докоряє газетам, що вони наче б то сами вигадали такий правопис. „Он у Шевченка в „Кобзарі“,—кажуть,—не таке писання, а скрізь стоїть *Ъ, Ы, И*“. За для таких читачів доводиться нам розказати трохи про те, де так як узявся теперішній наш правопис.

Аж до кінця XVIII-го віку вкраїнські письменні люде, пишучи по своєму, писали:

вѣра, нічого, конь, волівъ, навчившись такого правопису з церковно-слав'янської мови, яка довгий час була в нас і нашою книжною мовою; тільки ж вимовляли вони ці слова так: *віра, нічого кінь, волів*. Навіть по книжках, писаних зовсім церковно-слав'янською мовою, вони **Ѣ** скрізь вимовляли як *і*, і ця вимова й досі ще задержалася в Галичині та на Буковині: там по церквах читають не так, як у нас на московську вимову: „Да просвѣтптся свѣтъ вашъ предъ челоуѣки“, а ось як: „Да просвітится світ ваш предъ чоловіки“.

Цей старовинний правопис хотів удержати в українському письменстві Михайло Максимович, тільки він над *о, е, у* становив дашок **Л** тоді, коли треба було вимовляти їх як *і*; він писав: *хлѣбъ, нѣсъ, огурокъ, вѣлъ*, а треба було читати: *хліб, ніс, огірокъ, віл*.

У нас, на Україні російській, дехто спробував був писати так, як Максимович, та побачили, що воно недобре, та й покинули, і ніхто тепер так по українському не пише. Але в Галичині та на Буковині Максимовичеве писання прийнялося було; ним писалися книги, газети, таким правописом учено по всіх школах. Тільки дехто писав інакше Так було аж до дев'яностих років дев'ятнадцятого віку,—тоді вже цей правопис скасовано і заведено інший.

У нас же, на Україні російській, довго була з правописом плутанина. Писали так, як хто здумає, напр. у першому виданні „Енеїди“ Котляревського (1798) писалось так:

Прибѣгъ Меркурій засапавшись,

Въ три ряди пить зъ його котивъ.

Інші ж казали, що се писання будуть вимовляти по московському:

Прібег Меркурій засапавшись,
В трі ряди піт з його котів.

Вони казали, що треба писати так, як вимовляється, і писали:

Прыбигъ Меркурій засапавшысь,
Въ тры ряды питъ зъ його котывъ.

Инші писали ще по иншому, і не було ніякого ладу.

Року 1818 Ал. Павловський видав „Граматику малороссійскаго нарѣчія“. Він помітив, що краще писати скрізь, де треба і, бо воно й менше місця бере, та й нащо його на один згук аж дві літери—і та и? Адже інші народи (латинці, французи, поляки, німці) обходяться з одним і. Через те Павловський почав писати так:

Прыбігъ Меркурій засапавшысь,
Въ тры ряды питъ зъ його котывъ.

Одначе оте ы дуже муляло очі в українських книжках. В українців зовсім нема такого згук, як у москалів оте ы або в поляків у, і як написати: *несы, лыхо*, то виходило дуже грубо, а як в українській мови доводилось тее ы становити часто, то й очам було погано дивитися, напр. *Кропывныцькый*. Через те дехто замісто цього ы став писати латинську літеру u. Так писав А. Метлинський у своїй книзі „Южный русскій зборникъ“ (1848):

„Чоботи одни жовтинци, а други юхтови“. Та такий правопис не вдержався, і сам Метлинський його згодом покинув.

Аж ось року 1856-го П. Куліш видав книгу: „Записки о Южной Руси“ і в їй він упорядкував цю справу так: скрізь, де чується м'якеньке і, так і писати і: *снігъ, лісъ, віль*; літеру ы зовсім викинув, а скрізь, де її писано

попереду, писав *и: неси. лихо*, тільки вимовляти її треба було твердіше, ніж *і*, а так саме, як вимовляють її в таких словах наше селяне. Ще Куліш завів літеру *є* там, де треба вимовляти м'якенько, напр. *си є море*.

Цей Кулішів правопис так і прозвано *кулішівкою*, і так і стали писати всі путящі українські письменники, а між ними й Шевченко: напр. р 1860 він сам видав цим правописом свій „Кобзарь“. Так саме писали тоді Марко Вовчок, Костомаров, Глібів, Руданський, Кониський, таким писанням видавався тоді (1861—1862) й журнал „Основа“.

Трохи згодом запримітили, що літера *ъ* зовсім зайва: чи написати *рак*, чи *рак*,—вимовляти однаково. Коли так, то виходить, що *ъ* зовсім не треба ні писати, ні печатати, бо воно ні до чого. Це ще Метлинський помітив був (року 1848-го) і викинув *ъ*, та Куліш знову його завернув. А тепер уже зовсім одкинули *ъ*: на при кінці слів його не писали, а де воно було в середині в таких словах, як *тім'я*, *п'ю*, *з'сти*, там стали писати *апостроф*: *тім'я*, *п'ю*, *з'істи*.

Нарешті виявилось, що треба якось розрізняти такі слова, як ось слово *іде*: чоловік іде,—чи се він іде конем або волами, чи пішки йде? Стали тоді там, де вимовляється *йі*, писати *ї*, напр.: *їхати*, *їсти*, *їх*: тоді вже сразу видно, чи чоловік, *їде* чи *іде*.

Отаким правописом і писали всі ті українці, які хотіли і вміли добре, правильно писати по українському. Так було аж до кінця весни 1876 року. А тоді таємним наказом заборонено друкувати всі українські книжки, окрім повістей, драм та віршів, та за одним

заходом заборонено і вкраїнський правопис, а зведено знов писати *Ы, И, Ъ* Отъ через що після цього вкраїнські книжки знову стали друкуватися *ярижним* правописом (так його прозвано за те, що в йому є літери *ы* та *ѣ*).

Одначе молодші і більше тямущі люде в Галичині та на Буковині також переняли справжній український *фонетичний* правопис, та й писали ним у своїх книгах та газетах, привчили до його буковинців та галичан, і нарешті, як уже казано, цей правопис, з деякими невеликими одмінами, заведено в Галичині та на Буковині в народніх школах, у гімназіях, в університетах, ним друкуються всі книги й часописи, його вживають у всіх офіціальних документах.

Тим часом ну в Україні російській хоч і доводилось друкувати ярижним писанням, а писали вкраїнські письменники все ж своїм, українським фонетичним правописом. І Російська Академія Наук, як друкувала що по вкраїнському, то теж уживала цього правопису, як найкращого (напр. у своєму „Словарѣ русскаго языка“); вона цей правопис прийняла й для „Словаря украинскаго языка“, який розглянула і видала за його премію. З року 1906-го, як скасовано заборону 1876 року, почали цим правописом писати на Україні російській в українських часописах: „Громадська Думка“, „Рада“, „Нова Громада“, „Рідний Край“, „Вільна Україна“ та інших.

Таким робом зовсім не сі часописи вигдали такий правопис, а він виробився у нас уже здавна і він *і є справжній український правопис*. Що він найкращий для вкраїнської мови, що ним найлучче можно виявити всі

згуки її, те признають усі вчені люде, Наукове Товариство імени Шевченка, Російська Академія Наук, усі кращі українські письменники.

Він *дуже простий* і через те його легко навчитися. Яя будуть у нас по школах учити українською мовою, то з цим правописом не буде ніяких труднацій, і діти дуже швидко його навчатимуться.

Він і *на око чепурний*, бо в йому нема отого нечупарного *ы*.

А потім: писані цим правописом слова беруть менше місця, бо в йому нема *з*, нема широкого *ы*, замість широкого *и* скрізь стоїть вузеньке *і*. Через це все книжки, друковані цим правописом, беруть менше місця, менше паперу, а значить *стоять дешевше*.

Та нам пишуть у листах, що його трудно читати нашим людам через те, що вони вчилися в московській школі і звикли *и* вимовляти як *і*. Це правда, що трохи трудно. Та чи таке вже велике це лихо? Адже щоб розібрав чоловік цей правопис, треба тільки показати йому, як вимовляються оці *три літери: и, ї та є*, а все останнє розбере вже він сам. Прочитайте з таким чоловіком півсотні рядків з газети чи з книжки,—уже він і навчиться всієї мудрости. Це ми добре знаємо з практики.

Через те й зарадити цьому лихові дуже легко: нехай кожен, хто знає вже цю справу, навчає українського правопису кожного письменного чоловіка, якого він стріне. Коли, скажемо, тепер єсть тільки яких чотири тисячі таких, що знають цей правопис (умисне беру маленьку цифру), а кожен з них за рік нав-

чить тільки десять душ, то за рік ми матимем уже 44 тисячі письменних людей, які знатимуть, як треба читати вкраїнські книги й часописи і могли б навчати й інших. *Нехай кожен тямущий чоловік поставить собі повинністю зробити це, і справа дуже скоро залагодиться.*

А найбільше радимо це зробити тим, хто лається. Панове! зацісь щоб гаяти дурнісінько час, пишучи лайливі листи, кивніть хоч трохи пальцем та зробіть се діло: воно для вас буде дуже не важке й мале, а для просвіти нашого народу воно важне. Тоді вам кожен спасибі скаже, та й сердитися перестанете, бо не буде чого.

V.

Не з самого правопису незадоволені люде,—багато говорять і про мову в новій пресі.

Чудна річ з українською мовою! Кожен, хто її не знає і, може, вперше тільки держить у руках українську газету, думає, що він має право сказати:

— Кажеться, здѣсь не совсѣмъ чистый малороссійскій языкъ...

А спитайся—через що це йому так „кажеться“, то він не знає що йому й відповідати.

А хто знає її хоч трохи, хто розуміє селян, як вони говорять, або й сам уміє стулити пару калічених фраз, або—не дай Боже—написав щось по вкраїнському, то тому вже не тільки „кажеться“, а той просто виступає таким неблаганим суддею над сьогочасною літературною мовою, що иншого присуду від його, як кара на горло, й сподіватися не можна.

Не думайте, що такий суддя добре знає граматику української мови, що він довго й пильно вивчав рідне слово з збірок народніх творів, що він виробив свій смак на мові наших класиків—таких, як Шевченко, Марко Вовчок, Куліш. Де там!

Він знає тільки ту мову, яку чув у своєму куточку,—в селі, чи на хуторі,—та до якої доточив трохи форм, що zostалися йому в голові після читання десятка українських книжок, і все, що виходить за межі цього вбогого придбання,—все те в його негарне, „не по нашому“, „коване“, „галицьке“ або ще яке. І хоч він не знає української літератури ні старої, ні нової і про нові книжки українські довідується часом тільки через те, що на їх є рецензія в московському часопису, але ж він любить иноді закритися авторитетом якогось відомого письменника. Та які ж чудасії з того раз-у-раз виходять! Репетує такий добродій проти якоїсь форми, каже, що треба писати не так, а от як Шевченко або Марко Вовчок писали, а тим часом сама ця форма пишається або в Шевченка, або в Марка Вовчка, або ще й у народньому творі. І покажеш йому це, і доведеш йому документально, що якесь, по його „коване“, слово стривається в нашому письменстві ще в XVII, а то й у старішому віці, дак що ж? Добрі очі переморгають се, добродій швиденько обмине небезпешне місце та й хапається знов до нового, та й громить своїми перунами нових письменників!..

Перунами? Ой ні, як би то перуни! Вони вбивають, але й прочищають повітря. Після їх так легко й вільно дихати, так сяє й розвивається нове барвисте життя. Я помилився,

помилився принаймні що до тієї „літератури“ листовної, яка напливала досі до „Громадської Думки“ й до „Ради“. Там не перуни, а грязь, груба некультурність, страшенна, дика нетерпимість, неuczтво й убоzтво думки. Не хотілось би бабратися в сьому болоті, та треба се зробити, треба за для того, щоб люде й сьогочасні й потонні бачили, серед яких обставин доводилося молодій українській пресі іти своїм тяжкими шляхом, пробивати свою колючу стежку; щоб будущий історик нашого письменства знав, до яких глухих стін нам доводилося говорити, бо коли він сього не знатиме, він не зрозуміє справи так, як треба.

Та я по змозі скорочу про се мову і наведу тільки пару зразків,—вони характерні для всього матеріялу.

Зразок перший. Великий лист на шість сторінок, щільно пописаний. Підпис: „Презирающая Васъ Н. П. Украинка“, а після дописки: „настоящая Украинка N N N“. Як і слід „настоящей украинкѣ“, вона пише лист по московському, як і здебільшого пишуть усі великі оборонці чистоти вкраїнської мови. З листу ми довідуємось, що „настоящая украинка“ була „на сѣздѣ сельскаго духовенства“. Що „настоящая украинка“ буває на таких з'їздах—се видно з кількох місць її листу, напр.: „Вмѣсто... выдумыванія дурацкихъ словъ, вы бы лучше обратили вниманіе на крестное обрусѣніе, на снятіе крестиковъ сѣ митръ и на обязательные кацапскіе осмиконечные кресты вмѣсто нашихъ прекрасныхъ старинныхъ крестовъ. Чего стоятъ эти единообразные осмиконечные наперсные кресты!“.

Та поки автор листу говорить про зміст

газет,—його ще так-сяк можна цітувати. Але ж головна мета його — мова, і тут уже „настоящая украинка“ зо з'їзду сільського духовенства береться до такого стилю, з якого, без кривди громадській благопристойності, цитат подавати не можна. Боячися карного статуту, я й не буду списувати листа цілком, а наведу тільки з його трохи, з більше пристойного, щоб читач міг зрозуміти, з ким маємо діло:

„Когда въ Кіевѣ арестовали редакцію Гром. Думки, мы порадовались за наше слово, ибо думали, что отъ этой банды прышелепыватой газетное дѣло въ Кіевѣ перейдетъ къ болѣе свѣтлымъ головамъ“.

Надія не справдилась и „настоящая украинка“ сипле прокльонами: „Да будете Вы прокляты, негодяи и губители нашего дорогого, прекраснаго и понятнаго украинскаго слова! Что вы дѣлаете съ этимъ словомъ на радость нашимъ врагамъ? Кто далъ Вамъ на это право, узурпаторы Вы подлые?“ Кінчається лист бажанням: „Дай, Господи, чтобы и Вашу банду арестовали“.

Здається, вже досить?

Перейдімо до иншого листу, написаного ніби й зовсім по людському.

Автор—людина культурна, мабуть учитель, лист він підписав. Це вже його другий лист, обидва на одну тему. Подаємо другий, як повніший, цілком, не переміняючи й не викидаючи в йому ні слова, oprіче підпису:

„До редакції „Громадської Думки“. Наближається час поновити піврічну передилату на „Гр. Д.“ та „Н. Гр.“. Позаяк кожне число газети, як і кожна книжка журналу, мене бентежить через гра-

матичний хаос, що в них панує,—я залишаю на який час передплачувати їх. Двадцять років чекав я цього щастя—можливості читати часописі друковані рідною мовою... Але правопись, що вживається в сучасних часописах, мене не задовольняє. Почекаю ще! Бо зараз—сором перед іншими грамотними людьми, наприк. перед „москалями“. Мене питають: Як же саме треба українська граматики—„я стрівся з їм“, чи „я стрівся з ним“? Я взяв у нього його ціпок“, чи „взяв у його його ціпок?“ і т. н. Один з д.д. учителів (українець) пояснив, що треба писати „у його його ціпок“, це для того, бачте, щоб дужче відрізнялось від руського („у него“)... Ото так шовінізм! Хоча б ціною калічіння рідної мови здобути ріжницю. Я приводив, що ці містоїмення—тоді, як відповідають на питання *у кого*, з *ким*—у всіх, мабуть, славянських народів пишуться з букви *Н*, напр., по руській буде: „я взяв у него, его палку“; по польській—„Ja wziął u niego jego kijok“; по сербському—те ж „у ньогоу“ і т. д. А в нашій мові, виходе, нема граматичних правил, а кожний пише так, як йому Господь на душу положить. Але ж цього не може оправдувати навіть фонетика. Отже і д. Винниченко каже: „Але від того, що я не міг сперечатись з ним, мене взяла досада на його“. А мене бере досада на таких „грамотіїв“ і теж через те, що не можу „сперечатись“ з ними; (а може тут уже треба казати з *їми*, бо це вже „множественное число?“). Рішучо не можу собі уяснити, чому це так, що перш було з *ним*, а далі стало *на його*, а не *на нього*. А наші сучасні письменники, на жаль, не можуть бути авторитетами що до граматики, бо ось які слова так і кидаються в вічі на кожній стрічці: весь—ввесь—увесь, всеї—всеїї—усеїї, сем'я—сім'я меж—між,

мені—міні—міні... Та годі, мабуть... Досить і цих прикладів, про те ж редакція не може всього цього не бачити. Вибачайте ж, як що не до вподоби моя балачка, а все ж додаю, що це питання цікаво, (та й необхідно) було б обговорити хоча б і на сторінках Гр. Д. і як можна швидче“.

Автор листу „рішучо не може собі уяснити“ усіх цих річей тільки через те, що він „рішучо“ не знає української мови і не менше „рішучо“ не розуміє, як саме витворюється з народніх діалектів спільна літературна мова. Він не бере до уваги того, що на світі нема суцільної, по всіх місцях однакової, живої мови, а єсть тільки місцеві діалекти, сума яких і творить мову. І як з усіх діалектів витворюється літературна мова, то звичайно письменник бере форми з того діалекту, до якого він найбільше звик, який йому найбільше подобається. Через це в молодих літературних мовах раз-у-раз стріваються паралельні форми того самого значіння. З часом одна з них (з їх) бере перевагу, друга зникає; а іноді обидві лишаються і живуть собі любісінько разом. Прикладів з якої хочете літературної мови можна було б набрати багато; та їх кожний цікавий читач може знайти й сам, а тільки скажу, що й сам автор листу вживає такі паралельні форми; ось вони: *писать*, *казать*, *уяснить*, а разом з тим: *здобути*, *поновити*, *читати*, *обговорити*; або: *виходе* і *положить*. Тепер уже й я міг би спитатися в автора листу: „як же саме потребує українська грамматика“: *писать* чи *писати*, *виходе* чи *виходить*? От до таких паралельних форм належить і оте нещасне з *ім*—з *ним*, на *його*—на *нього*. Авторіві листу подобається форма з *Н*, але ж

у народній мові поруч з нею є форма й без *н*. Ось через що такий великий знавець української мови, як Куліш, пише в своїй „Чорній раді“ (перше видання, коректував сам автор): коні *въ ихъ* потомлені (стор. 3). Да й те *на ёму* було, мовъ позичене (8). У *ёго* здавна була охота (8). Що *въ ёго* було на думци (16) і т. д. Так саме й автор української граматики, проф. А. Кримський, пише в своїй книзі: „Изъ повистокъ и ескизивъ“ (вид. 3-тє, 1904, коректа авторська): не прятелюй *зъ нымы*, бо пуття *одъ ихъ* не навчышся (5), будь *до ихъ* прывитный (5), *въ його* нема такої звичкы (7), сыдыть *у нихъ* въ кyxни, балакае *зъ нымы* дуже шановлыво, пидлещується *до ихъ* (18) і т. д.

Так саме, як би автор листу, знав українську фонетику, то він пам'ятав би й те, що „если одно малорусское слово оканчивается на гласную, а слѣдующее за ними слово начинается неударнымъ *у* или неударнымъ *і*, то малорусскій языкъ, съ цѣлями благозвучія и удобопроизносимости, можетъ сокращать эти гласные звуки въ звуки *в* и *й*... Напротивъ, если предыдущее слово кончается на согласную, послѣ которой было-бы не легко или неблагозвучно произнести звукъ *в*, то въ слѣдующемъ словѣ, начинающемся съ *в*, этотъ согласный звукъ обращается в гласный звукъ *у*“. (Проф. А. Крымскій, „Практическій курсъ для изученія малорусскаго языка“. Зоря, 1906, №№ 3—4, стр. 49). От через що й пишеться: вилила *ввесь* борщ, вилив *увесь* борщ; або: не хочу *всієї* і не схотів *усієї*.

Такі самі й інші уваги автора листу, всі вони однакової ціни; та тепер мене цікавить інше.

Допустимо „разсудку вопреки, на перекоръ стихіямъ“, що він правий і що все те, про що він говорить, — справжні помилки. Але яка ж *мізерія* всі оті дрібниці перед тим *великим і важним ділом*, яке творить тепер молодда вкраїнська преса! Двадцять років доживав автор „можливости читати часописі, друковані рідною мовою“ і тепер зрекається їх. Через що? Через напрямок? через зміст? через безталантність авторів? Ні, про це в обох листах не говорить він і слова. Тільки через те, що „правопись, що вживається в сучасних часописах, його не задовольняє“. Зрозумійте ж бо щó міститься в цій фразі: вся праця сьогочасної української літератури, вся та сума таланту, розуму, знаннів, яка вложена в нове українське письменство, і все те добро, яке вже воно зробило і зробить іще задля нашої національної свідомости, за для свідомости й розвитку мас, — все це одкидається тільки через те, що „правопись не задовольняє“!

Можуть сказати: чи варто так довго спинятися над отаким листом? Але ж так, як автор листу, — ми ж це знаємо, — думає багато людей! От через що варто спинитися над сим листом і спитати: що се? Лицемірство? нерозум? безмірна нетерпимість? Чи все це вкупі?

Автор попереду цитованого анонімного листу, дикий і грубий, за для рятунку вкраїнської мови, бажає, щоб „банду“ газети „Рада“ арештовано так саме, як се зроблено з „бандою“ „Громадської Думки.“

Добродій, якого „правопись не задовольняє“, чоловік культурний і звичайний, такого бажання не виявляє, він тільки хоче „почекати“ доброї „правописі“.

Але чи не здається вам, що його звичай-
ненький лист тхне такою страшенною злобною
нетерпимістю, яка доходить як раз до східців
інквізіційного огнища, на якому палються „ере-
тичні“ книжки?

VI.

Од сих листів, повних дикої нетерпимос-
ти, перейдімо до справді серйозних уваг про
мову нашої періодичної преси.

Серед листів є кілька дуже прихильних,
навіть з великими хвалами мові. Інтересно, що
серед них маємо один з Буковини. Ось що пи-
ше наш буковинський молодий читач:

При сій нагоді хотів би я докинути ще кіль-
ка слів до справи, порушеної в „Гр. Д.“, не при-
гадую собі в котрім числі, під заголовком: „На-
шим кореспондентам-галичанам“... чи щось подіб-
ного. Там стоїть між иншим, що австрійські укра-
їнці під впливом обставин говорять трохи відмін-
ною мовою від українців росіян. Се сказано на
підставі рукописів, отриманих від українців коре-
сподентів з Австрії. Се не вірно сказано. Бо так,
як пише „Гр. Д.“, так говорять і наші мужики й
галицьки „хлопи“. Річ диферує лише в тім, що
наші інтелігенти инакше пишуть, ніж нарід гово-
рить. Тому то наші часописи так мало популярні
між нашим селянством. Коли б у нас хоч один ча-
сопис так редаговано, як „Гр. Д.“ або „Рідний
Край“, то наша національна справа стояла б да-
леко краще... Мовою „Гр. Думки“ одушевляються
австр. українці дуже. Навіть наші „кацапи“—ренега-
ти признають, що мова на Україні (російській. Б. Г).
сходиться надзвичайно з мовою наших селян, ка-
цапи, що твердили до тепер, що наш мужик так
мало розуміє українця, як і москаля“.

Наш буковинський читач думає, що мова „Гр. Думки“ сходиться з мовою буковинських селян; а українці російські дуже часто (і в листах, і друком, і в розмовах) докоряють нашим часописам, що мова в їх занадто „галицька“.

Звісно, дуже часто чоловік називає якусь форму „галицькою“ тільки через те, що він її не знає, а в нас серед публіки, що до мови, виробилася така завичка: коли сього не знаю, значить його й нема, а се його хтось вигадав. І найлегше сказати, що се вигадали „галиччане“. Через неучтво таких добродіїв у нас „галицькими“ або „кованими“ стають раз-у-раз такі форми, які вживаються в письменстві вже по кільки віків або любісінько живуть і досі на якомусь полтавському хуторі, тільки що гострий критик на тому хуторі не бував.

Та все ж є в тому докорі таки й правда.

Та й як же могло бути инакше?

Нам заборонили нашу літературу,—вона розвивалася тільки в Галичині та на Буковині. Там вироблялася книжна мова по школах, гімназіях, університетах, наукових товариствах, у пресі. В неї, в цю мову, вливалася велика й дужа течія з України російської, але ще більше впливу на неї мали свої місцеві обставини, дуже одмітні від наших, впливали літературні смаки й уподобання галицьких письменників і т. и. Зрозуміло, що ся мова мусила виробитися не такою, якою виробилась би українська літературна мова, як би і в Росії не було заборон ні 1863-го, ні 1876-го років. Ми писали в Галичині, читали галицькі книги й газети,—зрозуміло, що мусили підпадати під вплив тієї мови, яку там знаходили. І вплив цей був тим більший, значніший, що на Вкра-

їні російській не було ні одної інституції, гуртка навіть, де можна було б систематично вчитися мови, а українська книжка російського видання так не часто могла побачити світ. Кожен учився мови сам собі, самотужки, як умів. Тільки деякі окремі люде вміли вдержатися,—хоч і не зовсім, звісно.—на тій стежці, яку показано було українському слову з шестидесятих років працями таких людей, як М. Вовчок, Куліш та ин.; більшість же просто вивчалася тієї літературної мови, яку знаходила в галицьких виданнях, і була рада, що могла писати тією мовою по українському зразку про все, про що хотіла, не нудячися вишукуванням форм.

Отут і сталася біда. Вся українська інтелігенція змалку проходить московську школу, живе в сем'ї і в громадянстві серед московської мови, читає московські книжки й газети,—звичайно, що від української мови вона так одбилася, що їй галицька літературна варіація нашої мови дуже тяжка, а часом і зовсім мало зрозуміла. За це нема чого людей докоряти, а треба тільки признати цей факт і рахуватися з ним. А рахунок буде такий, що треба нам свою мову знов поставити на колію, з якої вона трохи зскочила останніми часами; на колію, що йде від народньої мови всього українського народу по сей і по той бік кордону та від творів кращих наших старіших письменників.

Чи значить се, що ми зовсім повинні зректися всяких позичок у галичан? Ні в якому разі!

Певна річ у галичан, у їх літературній, а надто спеціально в газетній мові дуже бага-

то кепських форм, зовсім не наших, позичених або з польського, або з німецького, а то з московського, найбільше через оте „язичіє“, сліди якого, вкупі з слідами польської мови, і доси знати мало не на кожному галицькому письменникові. Се правда, але правда також і инше. Галичане ходять раз-у-раз серед польської мови, а ми серед московської: у їх у мові сила польського, а в нас московського. Розгорніть ви який хочете номер нашої газети і яких тільки перлів там не знайдете: *дякуючи холері, він умер;—не дивлячись на хворобу, він робив;—учитися граматиці* (зам. граматики);—*писати на українській мові* (зам.: українською мовою), і т. д. і т. д.; про лексику вже й не кажу: тут так і рябіє од усяких *управлінь, об'явок, потвержденнів, одчужденнів, богаділень, злитків* (золота), *підготовленнів, прошеннів* і т. п. Навіть наголоси ми перекручуємо немилосердно і вже до того докрутились, що й своє національне ім'я не так як треба вимовляємо, бо наголошуємо його не на третьому складі, як треба було б, а з московська на другому і говоримо не *Україна український*, а *Укράйна, укράїнський, укράїнка*. Галичане багато переймають у нас москалізмів (думаючи, мабуть, що то саме по вкраїнському)—переняли й цю вимову *).

Дак ото і нам, і галичанам треба тую чужомовну половину від свого доброго зерна одвіяти, а добре зерно зберегти—однаково де б воно ні було: чи в нас, чи в галичан, аби во-

*) У наших поетів вона иноді стривається, але ж тільки як *Licentia poetica*, з якої правила робити ніяк не можна.

но було щиро народне або складене в щиро-народньому дусі. У галичан є чимало гарних форм, яких нам не стає, — чому ж з них не скористуватися? А полови галицької нам справді треба берегтися дужче, ніж своєї, бо свою хоч люде розбірають (знаючи московську мову), а галицька ще й не зрозуміла буде.

Жаліються ще, що єсть „ковані“ слова.

Диво, що єсть!

У кожній мові літературній їх стільки, що хоч греблю гати. Да тільки там люде давно вже їх читають, то позивкали, і нікого, наприклад, з москалів не вражають такі „ковані“ перли, як хоч би й оці: *восхищение, изящество, разсъянность, стремительность, отсебятина, восторг, самодовльющий* і т. д. і т. д. А в нас слова нові, то люде й дивуються їм.

Раз-у-раз можно почути наївних людей, що питаються:

— Чому ви не пишете так, як Шевченко або Марко Вовчок?

І це так часто кажуть, що доводиться й на таке питання відповідати.

— Тому ми не пишемо так, як вони, що й Шевченко та М. Вовчок не писали б як Шевченко та М. Вовчок, коли б їх тепер посадити писати не вірші та сільські оповідання, а наукові розвідки до „Нової Громади“ або публіцистику до „Ради“: вони або зовсім нічого не писали б, або написали б так, як і ми, а може ще й гірше. Візьміть ви словарь Шевченка або М. Вовчка та й спробуйте з ним написати по нашому наукову розвідку про капіталізм або публіцистичну статтю про переміну міністерства у Франції, — тоді відразу все стане зрозуміле. Адже в словарі тих письмен-

ників певно не більше як 6—7 тисяч слів, а для сьогочасної європейської літературної мови і п'ятдесят тисяч мало.

Українським газетним та журнальним робітникам зразу довелось писати про все те, про що в інших письменствах люде пишуть по сто год та вспіли виробити собі добру за для того мову. І це ж не те, що писати оповідання або хоч і наукову працю: там можна працювати довго, переробляти, виправляти, одміняти, щоб вийшло яко мога краще; а тут чоловік пише в газетній редакції і в його з під рук рвуть рукопис, щоб нести в друкарню! Ще чорнило не висохло до-пуття, а вже його писання складають на друк! Тут ніколи добірати що кращеньке,—чоловік кидає на папер те, що має в голові.

Чи диво ж, що в нас так багато недотепних висловів? Було б диво, як би їх не було! Та хіба тільки в нас самих вони й є? Були у всіх, та ця полова одлетіла, а зосталося краще. І в нас полова одвіється,—треба тільки час на те.

А тих, хто так нападається на мову сьогочасних наших журналістів, можна ще й попитати: а чи маєте ж ви право нападатися? Скажіть, будьте ласкаві, що саме ви робили і зробили за-для того, щоб допомогти українським письменникам виробити добру літературну мову? Може ви скинулися грішми та завели в Галичині, напр., український філологічний інститут, покликавши туди найкращих знавців мови з України російської? Або може ви піддержували, запомагали українське письменство під час його тяжкого лихоліття? Але ж ви, ті, що „двадцять років чекали сього

щастя—можливості читати часописі, друковані рідною мовою“, — ви ж українську книгу тільки випадком до рук брали, ви ж своїх нових письменників тільки тоді навчалися цінити, коли про їх чужі люде починали говорити (але чи прочитали ви їх?). Український письменник двадцять останніх років сиротою жив серед вас, і коли б не було коло його маленького гуртка щирих людей, для яких рідна література *справді* була щастям, коли б не бачив він роботи братів-галичан та буковинців, коли б не було в його надії на народні маси, то давно б йому й уста заніміли!

Або ще й так: хіба ж мова тільки в книжках виробляється? Вона ж у живому житті родиться і в йому найбільше виробляється. А де ж у нас вироблялася мова культурної людини? Може в ваших сем'ях міг її український письменник почути? Може ви її в громадських промовах випробовували? Любісінько ви собі „москалем вирубали“, як колись Сава Чалий „ляхом вирубав“, і не було чого від вас навчитися. Може й погано український письменник пише, але як уміємо, так і піємо, — ви нас кращого не навчали, хіба одучали.

Виявіть же, панове, більше толеранції, терпимости! Не чіпляйтесь за дурниці, за окремі слова, не збивайте за онучу бучу! Коли ви щиро хочете, щоб справді розвивалася українська преса, то й допомагайте їй не словами тільки, а ділом...

Звісно, не до всіх наших кореспондентів ця мова мовиться. Тим справжнім прихильникам рідного письменства, які зо справжньої любови до його робили нам фактичні, хоч би

й найгостріші, уваги, може бути за се тільки щире наше сясибі. Хай вони знають, що й українським журналістам розвиток, чистота і зрозумілість нашого слова річ у всякому разі не менше дорога, як і нашим читачам. Бачуть вони сами багато помилок, багато недоладнього, бажають те все направити, зробити кращим, та не так то легко й скоро робиться таке велике діло.

А надто, коли складається так, як воно склалося за для молодой вкраїнської преси..

VII.

Між листами, які ми переглядаємо, чимало є докорів за те, що газети „Громадська Думка“ та „Рада“ не селянські, а панські газети. Ось що, напр., пише, досить злосливо, один анонім (люблять люде анонімні докори, а нема того, щоб по людському в вчі глянути!):

„Казати нічого, „Рада“ газета гарна; як для інтелігента, то вона навіть дуже гарна: за малу ціну задовольняє його культурну й національну потребу. Тут пишеться і про „дворянську честь“, і про „національний поступ подольського духовенства“, і про „польський гніт в Галичині“, і про суперечку Діда Михайла з Капельгородським та Грінченком. Але як візьму я „Раду“ до рук та святкуючи сяду з нею посеред селян, які просять „перечитати їм які „вестніки“, то... виходить кепсько. Іх, селян, не цікавить ні курське, ні харківське, ні англійське панство, а ні поступ подольського духовенства. Усе це вони слухають лиш. з чемности. І усю „Раду“, за винятком деяких дописів з сел, що змістом своїм зачіпають безпосередньо селянське життя, слухають вони, на жаль,

лиш з чемности. Крім того багато загально-літературних виразів треба перекладати селянам на чисту, жваву, народню мову“.

Показавши потім на статтю в „Раді“ д. Оправхати („Хто найбільше читав виборгську відозву“), яка дуже подобається сільським читачам, анонім додає: „От як би в українському органі і все було так „списано“, так близько до селянського життя і особливо такою мовою, таким „маніром“ тисання!“

Те, що в наведених словах говорить анонім, само собою—правда; та хто його знає, чи буде по правді до щоденної української газети *тепер* становити такі вимагання.

Щоб одповісти на це питання, треба трошки роздивитися—серед яких умов і обставин доводиться ширитися взагалі українській газеті і серед селянства, і серед інтелігенції.

Багато перешкод стрівається нашій газеті на дорозі до читача.

Перша дуже важна перешкода це взагалі селянська темнота й безписьменщина,—про се нема чого довго говорити, це й так усяке знає. Не вважаючи на всі події останніх двох років,*) газета у нас на селі і досі ще дуже велика новина, яка не часто трапляється в мужицьких руках. Кільки щасливіших з цього погляду сіл або й місцьовостей загальної справи не переміняють. Мужик, навіть письменний, не звик іще до газети, як до щоденної своєї потреби.

Звісно, селянство залюбки може слухати, коли хтось возьметься „перечитати їм які вестніки“, але щоб тії „вестніки“ були за для

*, Писано року 1906.

його такою річчу, без якої він обійтися не може,—про се нема чого поки що й говорити. Окремі виїмки з цього правила, звісно, є, та вони не переміняють справи. Платити гроші за газету здається мужикові важким. А надто ще й бідність сільська: завсігди вона була, а тепер ще й побільшала.

Величезною перешкодою є також адміністраційні всякі заходи, щоб не дозволити ширитися поступовій українській газеті, а надто на селі, як, напр., заборони продавати газету, заборони її одбирати й читати. У великому городі, поки продаж якої газети взагалі не заборонено, ще так-сяк можна жити, а по селах та по маленьких містечках усі справи робляться геть простіше.

Сидить, напр., у Золотоноському повіті старшина в волості. Приносять туди всю пошту, яка йде на волость. Бачить старшина між листами газету, адресовану одному з селян, розгортає її й читає, починаючи з самісінької гори:

— Ра-да, га-зе-та по-лі-тич-на... А, політична! Невозможно! В грубу!

І взялася бідолашна „Рада“ димом та й пішла до неба жалітися на неприхильного до політики старшину. Та з тих жаліннів нічого старшині не сталося, хоч ішли вони до неба з того часу що-дня.

Старшина, писарь, урядник, становий, почтовий урядовець—усі вони дуже незадоволені з сьогочасніх „комитетовъ по дѣламъ печати“, що ті не припиняють української отрути біля самого її джерела; то ці добродії захожуються сами замість цензури і беруться своїх, давно випробованих та дуже добрих,

способів: одні, як золотоноський старшина, дають газету на підпал, другі зоставляють її собі для домашнього вжитку і т. и. Та й сього мало: моторніші з цих оборонців мужицької невинности просто йдуть та й трусять читачів газети, а саму газету знов таки конфіскують; часом же бувають і гірші послідки за для передплатників такого еретичного часопису...

Звичайна річ, що такі заходи не можуть запомагати тому, щоб газета ширилась. Лякливо так перелякуються, що бояться потім і згадувати про друкований українськими літерами папер. Єсть одначе такі, що теж беруться своїх уже способів. Напр., заходить до контори „Ради“ селянин і купує всі номері газети, які до того дня вийшли.

— Чому ж ви не передплачуєте?—питають його.

— Та я передплачував... Та така на мене напасть за сюю газету од наших волосних і на почті, що не можна ніяк. То я вже так надумав, що живу я поблизу Київа, то буду заходити частенько та купуватиму всі номері, які виходили.

Хто живе далеко, береться иншого знов способу. Він не виявляє, що одбірає „Раду“, а йде вона в його або на адресу якого інтелігента, або просто на умовну яку адресу. Напр., один селянин дає адресу таку: „предъявителю квитанції за №...“, а другий: „предъявителю деньги 1702 г.“ і т. и.

Та все це роблять все ж сміливіші люде, а инші дак просто кидають передплачувати газету, за яку вже мали клопіт і можуть раз-у-раз сподіватися ще гіршого.

Та на сьому не край.

У № 40-му „Рідного Краю“ є коротенька, але інтересна статійка д. „селянина Т. Татарина“: „Українські часописі на селі“. В їй автор пише: „В останні бурхливі часи навіть по далеких закутках стали заходити усякі газети, а між іншими й наші українські. Як почнеш уперше читати українську газету селянинові, то він часом неприємно дивиться на цю газету: думає, що це з нього глузують, що це написано на сміх, мовляв, пани понапечатували по мґжицькому газет для своєї забавки, щоб було з чого попосміятися“.

Кожен, кому доводилося ширити українські книжки або газети на селі такому, де цього дива ще не бачили, дуже добре знає ту річ, про яку пише д. Татарин. Та й як же могло б бути инакше?

Більш як сто років українську школу скасовано. Вся наука відбувається московською мовою, і з давніх давен школа впевняє селянина, що його рідна мова—то не мова, а нікчемний жаргон, який треба швидче покидати, переміняючи його на справжню мову. У тому ж упевняє його вся змоскалена або московська „інтелігенція“, що з надзвичайною погордою поглядає на вкраїнське слово, як на щось бридке, глузує з його, знущається. Те саме говорять мужикові в церкві, в офіційних інституціях. Все це доводить його до тієї думки, що мовою культурної людини може бути тільки мова московська, „панська“, як він каже, а мова українська, „мґжицька“, здатна тільки посміхом бути. Українську літературу, що могла б показати мужикові справу инакше, в Росії заборонено було. Чи диво ж, що

коли до селянина випадком доходила в ряди-годи яка українська книжка, то він часом дивився на неї просто як на сміховину, яку пани зложили, щоб з мужика поглузувати?

Звісно, такий стан річей довго вдержатися не може. Д. Татарин пише далі: „Але досить розказати чоловікові хоч коротенько про давнину, нагадати йому, „хто він, що він і яка колись його була доля“ та з'ясувати завдання українських газет, як у нього погляд на газету зразу міняється і він з цікавістю просить ще що небудь прочитати та розказати про старовину.

Уся річ, виходить, у тім, щоб трошки освідомити селянина. На жаль досі у нас робилося це дуже погано. До сього року ми не склали для села ні одної путяшої книжки „про старовину“, то б то української історії. Тільки тепер починають такі книжки виходити, і що більше їх розійдеться, то більше матиме читачів серед селян і українська газета. Тепер же вона і на селі, і в городі шириться менше, ніж могла б, поперед усього і найголовніше через те, що серед нас мало національної свідомости. Звичайно, що кожна нова путяща книжка, кожне нове число газети все більше й більше збуджує цю свідомість, але ж треба якогось часу, щоб це все зробилося, дуже поширилося. Треба ж тільки згадати, яка страшна темрява, що до національної свідомости, обгортає і „пана“ й „мужика“, щоб зрозуміти, що дуже легко й скоро це зробитися не може.

Усяке нове з'явище мусить завоювати собі місце, здобути собі прихильників, а українська преса періодична на Україні російській --

з'явище безперечно нове. Вона вже завойовує собі і місце, і людей і як на наші обставини, то завойовує досить швидко, але час їй на це треба. І всі робітники й фундатори преси повинні дуже добре пам'ятати, що вони не тільки задовольняють потреби тієї частини нашого народу, яка вже свідомо, але й побільшують цю частину, змагаючись поширити її межі до такої міри, щоб вони стали нарешті межами всього нашого народу, то б то: не тільки задовольняють попит своєї публіки, але й творять собі публіку нову. Що таке велике діло не робиться одним кивом пальця, — се зрозуміло; зрозуміло теж і те, яку повинність накладає на нас таке становище справи..

Дак ось при яких умовах доводиться ширитися у нас *щоденній* газеті. Анонімний дописувач говорить що опріче тих статій, що змістом своїм зачіпають безпосередно селянське життя, все инше селян у газеті не цікавить. Взагалі кажучі, це правда. Та инакше й не могло бути, коли зважити, яка темрява й досі обгортає наші села. Але отут і треба попитати: *а чи можна ж видавати щоденну газету, пишучи тільки про те, що безпосередно зачіпає селянське життя?*

Роздумавшися добре, кожен скаже, що це річ зовсім неможлива.

Щоденна газета сьогочаснього типу мусить охоплювати все світове життя у всяких його проявах, подавати і вияснити всі важніші справи з політики, громадського життя, з науки, літератури, умілості і т. д. і т. д. Але все це по-за кругом спеціально мужицьких інтересів. Коли все це викинути з газети, вона відразу стане нецікавою для тих, більше осві-

чених, читачів, з яких складається зараз найбільша частина її передплатників. Друге те, що тоді не набереться інтересного матеріалу на щоденну газету, а коли все ж таки спробувати сповняти кожен номер спеціально сільським матеріалом, то неминуче газета стане такою нудною, що й самі селяне кинуть її слухати й читати навіть „з чемности“.

Треба до цього додати ще й те, що почта по селах здебільшого не щоденна, селянин одбірає газету двічі або й раз на тиждень,— то б то: фактично величезна більшість сільських читачів має не щоденну, а тиждньову чи півтиждньову газету.

Вивод з цього може бути один: *тепер, у цей час*, головна мета щоденної газети—задовольняти потреби культурнішої частини громадянства (до якої, звісно, належить і якась частина мужиків-хліборобів) і про *цю* публіку така газета й повинна дбати. В міру як зростатиме національна свідомість в масах, як ставатиме культурнішим селянство, зростатиме й інтерес його до тих тем, які мусять обговорювати щоденна преса, а значить і до самої цієї преси.

Зараз же щоденної газети для селяни не може бути ще й через те, що мова такої газети не зовсім зрозуміла для селянства; писати ж цілком просто, по мужицькому, в щоденній газеті зовсім таки неможливо: довелось би давати раз-у-раз таку силу пояснень і так ростягати кожну звістку, що не стало б ні спромоги втиснути в номер увесь потрібний матеріал, ні сили в робітників з усім тим щодня управитися. Хто хоч трохи знає техніку газетної роботи, певно зо мною згодиться.

Оцього всього й не беруть до уваги такі добродії, як згаданий анонім, що становлять щоденній газеті такі вимагання, яких вона не може і—коли хочете—не повинна задовольняти. Але всі ці вимагання можна і треба поставити газеті тиждньовій (чи, може, півтиждньовій). Така газета, *спеціально* присвячена селянству, мусить бути. Вона повинна обговорювати всі сільські, мужицькі потреби і показувати селянинові, що його справи зовсім не стоять окремо від усіх інших, і потроху зацікавлювати його цими іншими аж до „конституції в Персії“. У тиждневій газеті, яка складається не так нашвидку, як щоденна, можна добре обробляти статті, подаючи все в дуже простій, популярній формі. На таку газету і матеріялу, спеціально інтересного селянам, стане.

VIII.

Я вже казав, що до того гурта, який тепер може цікавитися і справді цікавиться щоденною українською газетою, належить і деяка частка селян-хліборобів. Таким робом виходить, що хоч тепер така газета і не може стояти сільськими передплатниками, але все ж вплив на село, на мужицьку публіку вона вже й тепер має, а де далі—матиме все більше й більше. Цікаво через те глянути що пишуть про щоденну українську газету самі читачі-селяне. Вибіраю чотири листи, які здаються мені досить типичними.

Всі вони з підписами.

Перший лист—з Подольщини. Листовна картка, вся списана рукою, яка видимо частіше береться до чешіги й сокіри, ніж до пера:

„Посилаю благодарність Всім тим що працюють і видають свою працю до „Громадської думки які клопочуця нами и працюють щоб ми мали свою рідну мову на Україні, и вид самого серця хочем им щастя и поспиху, щоб Вони ще дужче могли працювати за для нас: ми на-чеб то пощасливили бо и до нас уже потрохи досягає світ Божій. Лпш жалко що бідни люди мого села ни хотят и знати про таки газети як ваша та „Наша жизнь“ або други прогресивни газети, вони влюбилися в Свѣтъ и Кіевлянинъ и другіе черносотен.“

З цього щирого листу дуже добре видко яке вражіння зробила „Громадська Думка“ на свідоміших людей з села: вони „наче б то пощасливили“, прочитавши її, бо через неї і до їх уже „потрохи досягає світ Божій“. А перешкоджують їй ширитися темнота й несвідомість селянська, через яку вони вірять „Свѣтамъ“ Та „Кіевлянинамъ“ більше ніж поступовим виданням. На те, що по селах поширені реакційні газети „Свѣтъ“, „Сельскій Вѣстникъ“, „Дружескія Рѣчи“ та інші такі, показує з иншого кутка України, з Полтавщини, і згадана статійка д. Татарина. Оця темнота й несвідомість і єсть найбільший ворог нашої преси і за для того, щоб її розвіяти *мусимо йти на великі жертви.*

Того ж характеру й другий лист (на жаль на йому місця не зазначено):

„До рыдакційі Громадської Думки видъ козака А. А. В. Посылаю Вамъ выльке привитання завашу часопысь Громадська думка бажаю вамъ вылького успиха Я дужы цікавлюся вашою часописю Люблю я свою крайину и свій ридній край и ридну мову. Ныхай здоровій

буде той хто зворушивъ вылыкый гнить и выконавъ свою ридну мову. Якъ прыйды мини № який Громадської думки, то радисно его стричаю ныначы вылыкдынь. Псылаю вамъ усимъ свое привытання бажаю вамъ успиха дай Боже щобъ залунала улять наша ридна мова на ридній украйини“.

Третій лист з Чернігівщини, з містечка сільського характеру, від козака. Він присилає допис до „Ради“, перший з того містечка, і пише з приводу сього:

„Газети Вашої виписать не маю зацо, а читаю постоянно у Вашего передплатника М. С. Читаю я йому постоянно по вечерам. Ми збираемся не вдвох читать, а чоловік із тридцять і чередуемся: то в Сидора то в Степана то в Івана. Дядьки почали привикать до своєї мови і дуже люблять слухать новину усяких дій; коли буває, що почому небудь припознюся, то вони сейчас же біжать за мною: „ідіть, кажуть, газета прийшла і мабуть є багацько новини“. Газету Рада і покойну Громадську Думку, кажу вам не брешучи, вони постоянно зустрічали як паску та красне яйце. Раз як нас зібралось, це було на Івана 26—IX, чоловік півсотні до Мирона читать газету, то туди явились кручки, узнать що ми робим, і побачивши що нас гарна ватага, то зробить нечого не зробили, а тільки пошли дуже обурени. Після того ми почали переменять декорацію і читаем по вечерам не постоянно у одного, а і у других, це ми робили задля того щоб кручки не накасувались“.

Виразно видно з зього листу всю картину ширення нашої газети. Спершу газета здається дивною, чудною, але помалу „дядьки починають привикати до своєї мови“ і коло передплатника купчиться цілий гурток читачів,

часом великий (50 чоловіка), який зо щирим інтересом дожидається газети і в якому перед веде найсвідоміший чоловік, що читає й поясняє газету. З інших листів і з приватних розмов ми знаємо, що не инакше діється й по інших селах. Таким робом виходить, що до- сить завестися на селі одному свідомому чо- ловікові, і газета пішла в люде. *Сільський пе- редплатник*, то не єсть просто один чоловік, що читає газету сам, иноді з сем'єю, *а се єсть гурт людей, се читальня сільська*. Яку вагу через те має кожен номер газети, який іде на село, — цілком зрозуміло.

У попередніх листах ми мали діло з зви- чайними селянами-хліборобами; тепер перед нами чоловік, якого московська школа здена- ціоналізувала вже була і навчила зневажати свою мову. Ось що він пише*).

„Шановний д—ію Редакторе! Як що можна, то благаю—надрукуйте цей лист. Оце втретє дер- жу в руках примірника № 9 „Ради“, де надруко- вана „Шкільна наука“ добродія Ө. Шелудько, за яку дякую йому од щирого серця, бо він сказав чисту правду: таких зразків, як Павлик Кучеренко, не одна сотня або й тисяча, та на жаль далеко не всі признають, хто в цьому винен, — який і я був, поки не прочитав шкільну науку д. Шелудько**). Моя жисть теж скидається на Павликову, бо я дуже хотів учитися і нічого не розумів, доки не став дома говорити по московськи та й батька й

*) Зоставляємо лист без усяких змін, тільки по- правляємо неконсеквенції правопису та даємо інтер- пункцію.

***) В оповіданні д. Шелудько розказано про сіль- ського парубка, як він, вивчившись в школі, став гор- дувати своїми родичами і нарешті вигнав од себе матір.

матір переучувать; та старим це дуже не подобалося, бо ранше вони силоміц витуряли з хати до школи, а то вже стали не пускать; та я не слухав. Нарешті случилось за малим не те, що й з Павликом; як саме—це довго розказувать. Скажу тільки, що ми виїхали з села й очутились в Ростові на Донщині, де я в скорості бросив свою сем'ю, бо соромивсь, що вони не вміли розмовляти по городському, як я і мої дружки, в яких були такі ж родителі, тільки що жили вдома, а вони тут в учобі на кравців, куди й мене отдали, думали, що там мене отучуть от книжок, а приучуть давать поміч батькові та матері; та не так склалося, як ждалося, бо от книжок не отучили, а більше привчили: звичайно—город. Ото діла чи навчивсь, чи не навчивсь, а пихи порядно придбав, бо до малоросов і не заглядував, а як вони до мене прийдуть, то сховаюсь, а далі й зовсім утік. Блукав по Кавказу, бачив усяких людей: звичайно по майстернях всякі люде бувають, а все більше таких, як і я. (Треба зазначить, що по майстернях, де я не був, дивляться з пошаною на тих, хто кидає рідних і чим не молодше, тим більше). Читать я і тут не кидав. І ось забув уже де я дістав книжку „Степные Орлы“, де згадується запоріжська завзятість. Мені невимовно захотілось подивиться на ті міста, де гуляли ці лицарі. Звичайно я мріяв побачить Січ, як у книжці написано,—куріні і пасіку Сірка, де він умер, та то було тільки у кн., а бачу міста і села замість степів і гор. Про Київ я чув теж таке, що мене вабило найбільше до його: мені казали, що в Києві з простого мужика роблять пана і плати за це не беруть, а мені дуже хотілось бути паном,— ото я й прямував прямо до Києва. Приїхав, найшов роботу і давай роспитувать, як це так тут роблють без

плати панів. Мені одказують, що даром ніде не учать, а от є такі міста для самообразованія, як от народня аудиторія, народний дом, то що. Я з запалом став читать в троїцькій читальні, а далі й на дом брать і в аудиторію ходив кожної неділі,— отак я ганявся за наукою, чи то за панством, аж поки не попався мені Кобзарь Т. Г. Шевченка, де я узнав, що не то пан, що хороше балакає московською мовою, а ті, в кого чисте серце і спокійна совість, бо мені якось моторошно було читать:

Бо хто матір забуває,
Того Бог карає.

До цього часу пройшло мало не п'ять років, як я не давав чутки, де я, а прочитавши такі вірші, я одразу забув панську науку, а став писать листи до родичів, од яких узнав, що батько вже вмер, може й через мене, бо він став учащать горілку, ще й до того, як я не кидав, а після мого вчинку ще більш; а мати в наймах. Це вже мене так образило, що я зовсім перестав читать московських книжок, а матері зараз же написав, щоб приїздила до мене. І ось, хвалить Бога, вже з Покрови третій рік, як я живу вмісті з матір'ю і читаю тією мовою, як колись мене мати вчила. Щоб впевнитись, що це так було, нехай хто й прийде до мене: (подається адреса). Кобзаря й тепер читаю іноді й матері, про Наймичку та Катерину, та згадуємо про минуле. Іноді я скажу: „От ба́чите, мамо, як би я не вчився, то й не знали б ми, що є на світі такі хороші книжки“. А мати: „Еге синку, як би ти не вчився, то правда, що не знали б про такі хороші книжки, але Біг зна, може б не знали оцих чужих конур, в яких ось од мокриць ніяк не обрнемось, бо під піччю вода, а б карб. дай. Та й батько може б так скоро

не вмер". Тяжко мені на душі стає од такої розмови, довго після таких розмов я мовчу, аж поки мати не скаже: „На все Божа воля“. Та воля волею, а мені все таки якось сумливо було завжди, а тепер мені як наче хто половину або й усю вагу зняв, бо я впевнився із шкільної науки, що не один я винен в своїх проступках, а до них мене доучили. Тепер мені вдвойні легше б було, як би й мати це знала, та це трудна річ. Хто ж винен в таких випадках, яких я один знаю з сотню? Добродій Шелудько каже: винна чужа школа; і я тепер бачу, що школа. Так хай згине така школа, що нівечить людей, а хай живе така школа, яка дає людям добробут і щастя! Гаврило Бондаренко, селянин з Вороніжчини. Читаю тільки „Раду“, з якої знаю й про другі часописи, та нема за що куплять, а в бібліотеках таких часописів немає. Як би найшлась така добра людина, що дала прочитати Літературно-Наукового Вістника імені Шевченко без плати, то я б йому руку поцілував, хоч я й ворог цього. Колись я читав у „Громадській Думці“, що треба поставити яточки, щоб ширити поміж селянами світ. Хто знає, як селяне ховають послідню сорочку по лісах, той цього не напише. Світу дуже треба, тільки не продавати, а так давати,—читалень та бібліотек треба, не яток“.

Я умисне подав цілком увесь цей надзвичайно інтересний і щирий лист, бо він багато де-чого нам говорить.

Поперед усього весь він є тяжкий акт обвинувачення проти московської школи на Україні, акт ще тим дуже важний, що списав його сам вихованець тієї школи. Живою історією свого власного життя виразно показує він правду тієї думки, яку вже стільки часу ви-

ясняють усі кращі люде нашого краю: що у нас, серед народніх мас, *денаціоналізація є в той же час і деморалізацією*. До цієї деморалізації, до руїни сем'ї призвела автора листу чужомовня школа, і навпаки—*вернула його знову на шлях нового життя національна свідомість*. Над цим фактом варто дуже та й дуже подумати всім тим, хто легковажить собі питання з чужомовною освітою.

Друга річ, яку ми хочемо зазначити в цьому листі—це показання на той шлях, яким чоловік дійшов до свідомости національної: українська історія і Шевченків „Кобзарь“.

Шлях цей *типичний*: мало свідомі люде раз-у-раз починають ставати національно свідомими, прочитавши якусь книжку (наукову чи беллетристичну) з української старовини, а разом і Шевченка. Я з власного досвіду знаю, яке велике вражіння роблять на таких людей повісти з української історії. І коли б про такі твори більше подбали, — певне ми б мали більше свідомих людей.

Нарешті лист цей показує, який живий з'язок духовний з українською газетою може бути у чоловіка трохи вже освідмленого.

Всі подані тут листи виразно показують який великий рух може викликати серед селян-хліборобів і навіть городських робочих людей така газета, як „Громадська Думка“ або „Рада“, не вважаючи на те, що вона, стоячи завжди в обороні робочого чоловіка, в той же час зовсім не обмежується спеціально мужицько-хліборобськими або робітницькими інтересами. Звісно, спеціально-сільська або спеціально-робітницька газета, яка в той же час не нехтувала б і інших важних справ політики,

громадського життя, науки, літератури, умілости і т. д., могла б зробити рух ще більший. Та поки що в нас такої газети нема, і ми можемо говорити тільки про те, що єсть.

А єсть те, що і щоденна українська газета звичайного типу, трохи популярніше писана, ворушить селянську масу, виясняє їй її становище, неминуче втягає сільського читача в коло світових культурних інтересів і збуджує та розвиває його національну свідомість.

Що вона досі робила се в меншій мірі, ніж того хотілося б, — тому є багато причин, про які я вже говорив чимало попереду.

Та коли ми твердо стоятимемо й далі на своєму становищу, ці причини все більше та більше втрачатимуть свою силу, а українська преса все в більшій та в більшій мірі ставатиме могутим спососом загального і національного освідомлення мас...

ІХ.

Давно ще, тільки починаючи видавати свою „Громаду“, Драгоманов нарікав на те, що „письменний українець по більшій часті працює для кого вгодно, тільки не для своєї Вкраїни і її мужицтва“. Від радив письменним українцям, роблючи те, чого навча всесвітня наука, „спробувана примірами других країн“, не сходити з українського національного ґрунту; тільки тоді вони „покористуються всіма силами, які дає їм їхня країна й порода, і будуть брататись з другими не як пухирі, що літають по вітру, а як люде, котрі, стоячи міцно на землі своїй, можуть говорити не тільки за себе, а й за неї*“).

*) Громада, № 1 (1878). Перед. слово, 6). Курсив мій.

Хоч з того часу, як сказано ці слова, минуло мало не тридцять літ, та вони застаються правдою й досі. Цілим рядом історичних причин письменні люде на території України одірвані були від свого народу до такої міри, що дуже часто мов би зовсім забували, що цей народ є на світі. От один з багатьох характерних прикладів. Як почалися в Росії усякі „ходженія въ народъ“ та „опрощенія“ (і давніші, і пізніші „толстовські“), то багато такого діялося і в нас на Україні. Люде вдягалися в мужицьку одежу, силкувалися говорити мужицькою мовою і т. и. Але живучи десь у Полтавщині або в південній Чернігівщині, сі добродії вдягалися не в одежу полтавського або чернігівського хлібороба-українця, а в одежу *московського* мужика і силкувалися говорити вчитаною з книг мовою також *московського* мужика. Люде до того були одірвані від свого національного місцевого ґрунту, що, навіть бажаючи „слиться съ народными массами“, уявляли собі ці маси не инакше, як в образі мас московських, не помічаючи своїх місцевих мас, серед яких що-дня жили, з якими що-дня мали діло. Підхожу річ розповідала мені одна відома українська письменниця. В її сем'ї батько й мати, звичайні українські пани, іноді вдягали своїх дочок у „народные костюмы“, і ці „народные костюмы“ в Борзенському повіті були—кокошнік і сарафан... Річ, звісно, не в самому одязі, а в тому комплексі думок, завичок, почувань, який примушує чоловіка до такої міри ігнорувати свій народ, що зовсім його не помічати, скоро справа виходить за межі звичайних хазяйських відносин. А що такий комплекс не є якимсь винятком, тому є до-

водом усе життя й робота так званого освіченого громадянства на Україні — робота чужонародня і формою, і змістом. У сього громадянства все духовне життя і сфери з цим життям сумежні, порядкуються на зразок, на шаблон духовного життя московського.

Українська інтелігенція єсть „плоть оть плоти“ сього громадянства: вона вийшла з його, живе завсігди серед його і через те, поки що, не може не мати хиб, які й воно має, і не підпадати під його щоденний вплив. У всьому житті української інтелігенції виразно помітно ту двоїстість, що звичайно буває серед інтелігенцій усіх народів, які з становища національного занепаду переходять до становища національного відродження й свідомости. Теоретично український інтелігент признає все те, чого треба, щоб забезпечити національне життя його народу; але скоро діло доходить до практики, зараз і видко, що

Zwei Seelen leben, ach, in seiner Brust,
що дві душі живе в його грудях. Одна душа навчає його, напр., довгі літа говорити про потребу української школи, про страшенну шкоду для дітей від чужомовної науки, а друга велить свої власні діти так виховувати, що вони не знають мови того народу, серед якого живуть і для якого мусять працювати; одна душа направляє обстоювати—хоч теоретично—за права українського письменства, а друга зараз же, скоро чоловік вийде з вужчого кола своїх людей на ширше громадське поле, змушує йти слідком за зденаціоналізованою юрбою і на всі питання дивитися чужинецькими очима цієї юрби; одна душа виставляє в програму полі-

тичної діяльності автономію України, а друга жене в обійми якоїсь загально-російської партії, якій до тієї автономії байдужісінько, і т. д. і т. д.

Таке становище нашої інтелігенції не могло не відбитися і на нашій молодій пресі. Завичка розглядати питання з такого погляду, з якого їх трактує зденаціоналізований загал громадянства, завичка, яка страшенно вросла в душу вкраїнського інтелігента, не могла не виявитися в писаннях цього інтелігента, а надто при тих обставинах, що йому відразу, без попереднього приготування, довелося заговорити про силу річей, пояснити масу подій, про які досі говорилось (а через те й читалось) тільки по московському і тільки з централістичного московського погляду.

І справді, вкраїнська періодична преса, а надто щоденна, розглядає питання адебільшого не з погляду інтересів нашого краю й народу, а з того загально-російського погляду, з якого можуть написати і в кожній петербурзькій чи московській газеті. Коли говориться, напр., про робітників, то кажуть або взагалі про робітничу справу на світі, або про всеросійський робітничий рух, але нема того, щоб дослідити й показати; а які ж саме робітники є в нас на Україні? як вони живуть? які їх потреби, опріче загальних, спеціальні і т. и. і т. и. Або ось виходить закон про селян-хліборобів—про продаж їм державних земель, про скасування обмежень, то-що, зараз ми будемо мати в наших органах порядну статтю про це, мов би перекладену з якої поступової московської газети; але як саме озветься сей закон на *наших* хліборобах, як він виявиться

в житті на *нашому* ґрунті, при *наших* обставинах і *які* саме ті обставини—нічого сього в тій статті не знайдете. Або ось говоримо про те, як упорядкувати справу всіх національностей у Росії, заводимо навіть окремі відділи звісток про інші національності; напр.: „З польських газет“, і пишемо там, що роблять поляки в своєму краї. Але що вони роблять у нашому? Що говорять про нас, про життя з нами в своїх газетах? Що роблять інші народности, які живуть на нашій землі і що кажуть про нас? Цього з наших органів не видно, не видно, щоб ми хотіли се зрозуміти і дати себе зрозуміти їм. І по правді один читач робить нам таку увагу: „Почему „Гром. Думка“ не сообщает, что пишут о малорусскомъ вопросѣ польскія газеты, издаваемыя въ Вильнѣ, Кіевѣ, Одессѣ, „Кгај“ въ Петербургѣ? Это важно знать“.

Або от, напр., що пише другий читач: „Коли б же газета писала про те, як краще добитись української школи, як школу можна зараз завести, як і до кого звертатися, щоб заснувати бібліотеку українську. Хоч це части і робиться в „Раді“, а все ж таки мало, бо от мені здавалось би, що можна організувати українську школу, а про те докладно і не знаю“.

І цілком правий наш читач. Справді, як же воно при тих обставинах, у яких стоїмо,—можна чи не можна організувати українську школу? Ми сього питання й не вияснили. Висока політика, звісно дуже важна річ і говорити про неї треба, але сподіватися собі від неї добра ми можемо тільки тоді, коли зуміємо зорганізувати українські школи та тими

школами, бібліотеками і таким иншим приготуємо наш народ до того, щоб він зміг у тій високій політиці виступити не невігласом нетямущим, а так, як того вимагає його становище, його інтереси. Через те незрівняно важніше вияснити справу про школу, ніж дати спеціальну статтю, напр, про те, що петербурські пани не пустили в свою залу англійської депутації до д. Муромцева. З цього поводу варто згадати, як Драгоманов, ще в семидесяті роки минулого віку, одхилив галичан од безплідної високої політики і наводив слова чеських політичних діячів Чехи казали: „Ви, русини, хочете їздити конем високої політики, а ваші виборці вибирають коляків депутатами. До такої міри вони не розуміють прав своєї народности! У чому ж ваша сила? Поки ми, чехи, на народ наш з певністю не могли рахувати, ми не ставали до опозиції проти німців. Ми просили: дайте нам школу; а давали нам одну—ми вимагали другої. Так ми добивалися раз одного, вдруге—другого і дбали поперед усього, щоб просвітити наш народ. Тепер ми вже сидимо на коні високої політики, але в нас чех німця послом не вибирає, і життя матеріяльне в нас не таке, як у вас. Так і вам треба дбати, щоб сили ваші зміцняти просвітою народньою і поліпшити добробут народній“ *).

Подаючи ці думки Драгоманова й чеських діячів, я зовсім не хочу сказати, що українська преса не повинна говорити про загальні політичні справи. Ні, ці справи зачіпають кожного російського громадянина, кожен російський

*) *М. Т-овъ*, Русскіе въ Галиціи. Вѣстникъ Европы, 1873, II, 769—770.

народ, і говорити про їх, вияснити їх треба. Але треба тільки, щоб усі ті справи розглядалися з погляду і інтересів нашого краю й народу, щоб справам місцевим з-за меж нашого краю не надавалося ваги загально-державної і щоб поперед усього обмірковувалися потреби свого краю, своєї національності, свого хлібороба, свого робітника, свого інтелігента і показувалося, як ці потреби можна задовольнити. Звичайно, що це все трудно, бо вимагає вивчення життя свого краю й народу, вимагає досліду, тяжкої попередньої праці, але иншого способу нема. Тільки взявшись до цього, можна „стати міцно на землі своїй“, „говорити не тільки за себе, але й за неї“ і в тому ж напрямку повести за собою і своїх читачів, свій народ.

І мені здається, що оця хиба нашої молоді преси найбільше й спиняла її ширення, а не те, що вона пишеться кепською мовою, новим правописом і т. и. Звісно, і це має свою вагу, а як добра мова, то й дуже велику, але все це одійшло б на задній план, коли б задовольнялось найперше вимагання від українських виданнів: бути українськими не тільки мовою, але й змістом, але й виходним пунктом усього того, що говориться.

Не треба забувати того, що наш читач більше звик до московської газети, ніж до своєї, і в українській газеті доводиться конкурувати з московською, напружуючи всі свої сили. Чим же вона може переважити в цій боротьбі?

Літературними й грошовими силами, звісно, ні, бо московська преса вимчим далі далеко багатча за нашу. Може ж вона перу над нею

взяти тільки тим, чого московська не має і мати не може, а се їй єсть поперед усього мова, яка мусить бути гарна й зрозуміла, а потім—і се найголовніше—ота українська течія, про яку я казав, ота відповідь читачеві на всі його питання як українця, сина свого краю й народу.

До цього їй мусить іти українська преса, коли хоче розвиватися, і тільки таким робом вона може сотворити собі таке число читачів, на яке сміло їй певно могтимо зіпертися.

X.

Певна річ, говорячі про ті перешкоди, які не дають розвиватися молодій нашій пресі, як *українській* пресі, я багато дечого пропроминув вартого уваги й розгляду; та все воно виявиться пізніше,—тепер же говорилося про те, що вже добре позначилось і— сказати б—саме ставало перед очі. Але як же далі піде справа з українською пресою і чи єсть надія, що піде вона добре?

Несолідарність, нетерпимість одного кутка до другого, політика мишачої нірки, що становить себе центром усього руху, не зважаючи на все инше, довели до того, що за перший рік життя нашої преси не сотворилося ні одного видання, яке твердо і міцно стояло б на своєму становищу, не боячися пригод, а за те породили чималий рій ефемерід, який так саме скоро зник, як скоро з'явився. Певна річ, що й далі, більше або менше довгий час, робитиметься те саме: при першій змозі вилітатимуть ефемеріди, знов зникатимуть; вийдуть на сцену ще якісь нові комбінації, що додаватимуть, може, ще нової плутанини, і т. д. і т. д.

Переміна в цьому наступить тільки тоді, як зміняться обставини. Дуже велику роль гратиме тут та річ, що з часом усе більше та більше зростатиме громада українських журналістів та й писати навчатимуться вони краще. Мабуть згодом вибереться з їх гурток людей талановитих, чуйних до потреб читача і з гарною мовою, та й об'єднається коло якогось видання, грошовитого і з умілою адміністрацією. Це швидко зробить неможливою конкуренцію з таким виданням усіх інших підхожих. Звісно, щоб таке видання стало твердо й надовго, треба, щоб до того часу вже витворилася така велика громада читачів, яка могла б, хоч до деякої міри і хоч би навіть не з першого року, дати цьому виданню змогу жити з самої передплати. Але коли все це зробиться,—українська преса стане тоді на цілком певний ґрунт, з якого вона вже й не зійде.

Звичайна річ, усе це не залежить од одного бажання того, чи іншого чоловіка або й гуртка людей, та все ж якась група людей могла б свідомо працювати за для того, щоб допомагати переміні обставин і скористуватися з неї зараз же, як тільки можна буде.

Справа з правописом не довго стоятиме на перешкоді і певне залагодиться без великих труднощій—на це треба тільки часу, щоб видано було фонетичним правописом багато часописів та книжок, а надто дешевих народніх, і щоб ті книжки поширились. Певна річ, коли нам пощастить завести хоч приватні школи з українською мовою, то се дуже допоможе справі. Аби схотіла наша інтелігенція,—вона за яких пару років може зовсім залагодити цю справу. Треба тільки вже стати на

чомусь одному, щоб не збивати з пантелику і не плутати читача правописною різницею. Найлегше і найкраще буде об'єднатися на тому правописові, який санкціонувала Російська Академія Наук в „Словарь українського языка“ і яким друкується тепер „Нова Громада“, „Рада“ та инш. ¹⁾.

Важча справа з мовою. Суперечитись про неї будуть ще довго, а надто, що й матеріялу до того не бракує. Одні казатимуть: „одкиньте всю Галичину“ ²⁾, другі говоритимуть про „ковані“ слова, треті—про москалізми і т. д. і т. д. і, як то звичайно буває, всі сами грішитимуть у тих пунктах, проти яких будуть виступати. Серед усієї цієї плутаниці вкраїнському письменникові єсть одна тільки рада: завсігди пам'ятати, що його мова тоді тільки буде і найкращою і найзрозумілішою, коли в основі її буде *народня мова наддніпрянської*

¹⁾ Звичайно, і в цьому правописові є ще де які хиби, які залежуть почасти від коректи, почасти від друкарень, почасти від того, що багато правописних питань ще не вияснено; та се помалу залагодиться.— Один дописувач, що був сільським учителем, пише, що поки нема в нас своїх шкіл, самій газеті треба вчити читачів українського правопису. Він з практики знає, що діти дуже охоче вчилися з „Граматки“ Норця. „Деякі батьки теж зацікавились і теж (уже од дітей) вивчилися читати по українськи“. Автор радить газеті розсилати українські граматки яко безплатний додаток до газети. Порада добра для сільської газети.

²⁾ Се так пише один сільський дописувач; „Одкиньте на бік всю „Галичину“, бо вона нам хоть и рідна сестра рідніша конечно як „Московщина“ алы живе од нас далеченько та ще до того вона вештаючысь мыж разными словенськымы народами ввела в свою літературу багато таких слів що вони для нашого народу на першый час покажуця трудно понятнымы и чужышымы од „московських“ бо з цымы мы муслімы по ныволі зродныця“.

України з потрібними додатками з народньої мови буковинців та галичан, і коли в їй буде яко мога менше тієї штучної й недотепної літературщини, якої так багато натворили галичане на польський копил, а ми на московський. Щоб такої мови досягти, треба нашим письменникам частіше зазирати на село і пильно вчитися мови зо збірок народніх творів та з писаннів старих письменників, як от Котляревський, Гулак-Артемівський, Квітка, Гребінка, Макаровський, Шевченко, Марко Вовчок, Куліш, Ганна Барвінок. У декого з їх часто є москалізми в лексиці, але за те склад фрази більше народній, ніж у пізніших авторів. Взявши все це за основу, можна вже обережно та розважно брати й знового письменства все те гарне, що в йому виробилося і без чого нам не можна обійтися.

Особливо треба простої мови за для тієї сільської газети, про яку я попередю казав. Такої газети, зовсім сільської і мовою, і тими справами, про які в їй говоритиметься, нам дуже треба; зоставши ся без неї, ми зостанемося й без села. А вся ж наша сила, поки що, саме на село й спірається ¹⁾).

1) Ся стаття вже була написана, як прийшов лист од одного дописувача, що був недавно сільським учителем. „Газета українська“,—пише він,—„тим більше буде мати ваги, чим більш вона буде ширитись серед селянства“. На підставі своєї сільської практики з газетами „Гр. Думка“ та „Рада“ він каже, що перешкоджають їм ширитися: а) велика ціна, б) занадто непопулярний для селянина зміст, напр.: „що дадуть селянинові такі коротенькі звістки з життя ріжних партій, котрі зрозумілі тільки інтелігентові, добре знайомому з обличчам усіх партій і їх життям?“ в) незрозумілі окремі слова й вислови, г) „те, що мова (власне не мова, а звичай читати, чи як його сказати) сільських читачів

Тижнева, дуже популярна газета для села, щоб могли її розбірати і найменше освічені селяне, щоденна газета для потреби інтелігенції і розвитіших сільських людей і літературно-науковий, з політичними оглядами, поступовий, але по змозі безпартійний, місячник—ось що нам зараз найбільше потрібне. Коли б до сього можно було додати хоч тижневу газету для городських робітників, то ми цим *на сей час* зробили б усе головніше.

За сей рік українські письменники положили вже дуже багато праці задля розвитку нашої журналістики, ще більше положать її далі. Багато де в чому молода українська преса помилялася та й іще певне буде помилятися, бо не помиляється тільки той, хто нічого не робить. Але всі її помилки—річ мала й дрібна перед тим великим і важним ділом, яке вона робить, збуджуючи свідомість нашого народу, боронючи фактично, своєю працею, права нашої мови.

І се треба пам'ятати нашому громадянству, такому охочому до нападів і дріб'язкової критики і такому млявому й недружному тоді, коли треба допомогти в важній громадській справі.

Було б, звісно, наївністю думати, що

покалічено в школах і, читаючи газету, він збивається на якийсь чудний жаргон, через що він сам не впізнає слів рідного язика“. На думку автора листу, газета повинна коштувати 1—1½ руб. на рік і бути меншою, ніж „Рада“, „бо нема коли селянинові що дня стежити за світовими подіями. Він вільний тільки у свято і у свято у нього повинно бути тільки одно число газети, а не шість“. Цей лист, як на мою думку, підкреслює зайвий раз, що спеціально селянської газети, і то *тижневої*, а не щоденної, нам дуже треба.

якісь упевнення, доводи, вмовляння, чи палкі заклики можуть тут щось зробити.

Можно впевняти, закликати до солідарності, до енергії в запомозі важному ділові, як би не знати, що такі заклики і впевнення нічого не досягають. У звичайному щоденному житті люде слухаються не закликів, не впевнень і доводів, хоч би й найкращих, а тільки або своїх власних інстинктів, сімпатій та антипатій, своїх власних хотіннів, або примусу обставин. І за для того, щоб перемінилися на краще відносини нашого громадянства до української преси і становище самої преси, треба, щоб усі ті сили склалися відповідним способом.

Розважне й спокійне обміркування показує, що воно так і складеться, — хоч і не так скоро, але неминуче. Та сама сила, яка винесла все українське письменство з тих хвиль, у яких хотіли його втопити, і поставила його на твердий ґрунт, та сама сила підопре своїм могучим атлантовим плечем і новий світ української преси. Людям, що свідомо дивляться на справу, треба тільки прискорювати процес відповідної комбінації сил, виясняючи широкому громадянству вагу й мету української преси, розвиваючи взагалі українське письменство, найбільш популярне, готуючи самих себе до одвічної ролі українського публіциста і т. д. І разом з тим: не надіятися в кожному окремому ділі ні на чию поміч, ні на кого, як тільки на свої власні сили. Коли б поміч прийшла, — хай вона буде гарною і дуже бажаною несподіванкою, але хай вона зостріває нас готових обійтися і без неї, коли б вона не прийшла.

Перед молодію українською пресою ле-

жить будучина. Від нас самих залежить зробити ту будучину великою й славною, або нудною й дрібною.

До тих, хто це розуміє і хто зуміє озватися на це ділом, я скажу:

Не спиняймося, не вважаючи на всі перешкоди й напади, на всі лиха й зла, які зустрінемо. Ідімо далі тим тяжким колючим шляхом, який нам судився і який ми мусимо пройти.

Ідімо і зробімо нашу будучину великою й славною!

У Києві 1906, XI 28.

Р. С. Поки друкувалися ці статті в „Раді“, автор одержав з приводу їх кілька листів з порадами, додатками й привітаннями. Він щиро дякує всім тим, хто озвався до його прихильним словом. На жаль, він не може вже скористуватися з усіх тих листів для своєї статті, але дозволяє собі подати тут один з цих листів, щоб показати, що говорять на селі свідоміші хлібороби про ту справу, яку зачепив автор. Лист цей з с. Колодистого (Звенигородського повіту). Про це село наші читачі дещо мусять знати з дописів у „Громадській Думці“ та в „Раді“. Ось, між иншим, що пише про колодян д. І. З. у своїй статті: „Як заснувалося яланецьке позичково-ощадне товариство“:

„Що нас дуже вразило в цих громадянах—це їх незвичайна дружність і висока культурність. Після скількох слів розмови почувлося, що маєш діло з європейськими громадянами. Що це не вигадка, або не особиста прихильність—свідчать 32 примірники „Громадської Думки“ і 10 „Рідного Краю“, які отримуює с. Колодисте! Серце билось у грудях

від радощів, коли ми бачили, як розбірали свіжу получку газети і з яким розумінням читалися тут же на місці деякі статті. Хвилиною не вірилося, що це селяне російської України, то знов душу сповняла радість і надія, що незабаром уся ж Україна стане такою.

Цей зустрічі я повік не забуду". (Рада, № 30-й).

А ось лист:

Високоповажний П. Редакторе! Дуже прошу, як можна, надрукувати мій лист на сторінках „Ради“.

Читаючи часопись Раду, мені прийшлося звернути увагу на статтю під титулом „Тяжким Шляхом“, де добродій Грінченко помістив лист аноніма, який з великим нападком ганьбить дорогої нашому серцю українські часописі, що вони друкуються не такою правописсю, якої бажав наш знаменитий анонім. Не слід було б звертати уваги на бажання аноніма, а слід було звернути увагу на те, — хто цей анонім такий? Мені думається, що цей анонім не українець, а хоча із бувших українців, та обмосковляний перевертень. Мені і самому частенько приходиться здибатися з такими обмосковляними перевертнями, приходилось видержувати облогу, із якої я завжди виходю побідителем. Наші знамениті обмосковлювані перевертні, які лічать себе українцями, дуже обурені проти кулішівської правописі. А хіба ж російська правопись лучча кулішівської? Може лучче тільки тим, що має кілька слів більш, нікому непотрібних. Я повинен сказати, що я дуже звайомий з селянськими відносинами до українських часописів, які друковані кулішівкою. От хоча Колодяни: давайте їм які хочте часописі, вони всі покинуть, а візьмуться за українські. 1905 р. вийшла перша українська часопись в Лубнях „Хлібороб“. Ми одер-

жали перше число, то всі селяне накиннулись на неї, як бжолі на мед; но на превеликий жаль ця часопись скоро на 5 числі вмерла, но не своєю смертю... Скоро після „Хлібороба“ вродилась в Полтаві часопись тижнева „Рідний Край“, яка і досі існує і має в Колодистому до десяти читачів цілий рік. Після „Рідного Краю“ народилась щоденна в Києві часопись „Громадська Думка“, яка мала в Колодистому найбільш читачів: до 40 чоловіка, а як її припинили на 191 числі, то колодяне дуже жалкували і зібрали збірник на вічну пам'ять, як першої української часописі, і всі жахалися того, що вже не буде на Україні щоденної часописі, але дякувати заходам нашої української інтелегенції, які подбали за просвіту своїх менших братів і стали видавати нову українську часопись в Києві „Раду“, яка теж має 19 читачів. Всі селяне дуже задоволені її змістом і правописію. Я не кажу, що тільки Колодисте, а і другі села: мене просять селяне села Павлівки, Уманського повіту, щоб їм показати шлях, як можна виписати українську часопись за дешеву плату. Це звісно, що селяне на гроші бідні і хочуть просвіти, а нема звідки її чекати, тільки цієї мети можна досягти за свої власні гроші.

А обмосковляні перевертні, самозвані українці цьому дуже недовольні і через те ганьблять українську правопись на чім світ стоїть та ще брешуть на селян українців, що вони недовольні своїм рідним словом. Це велика брехня знаменитого аноніма!...

В. Яворський.

Після всього, сказаного попереднього лист сей не треба поясняти. Нехай буде відповіддю тим добродіям, які дивляться літ дожидалися української преси, щоб потім її не читати, і заохотою тому, хто став до праці коло просвіти й освідомлення рідного народу.